

AANZET

‘Kinderen van de natuur’

Amerikaans imperialisme in National Geographic Magazine

Een bruikbaar verleden

De ‘Turkse Historische These’ onder Atatürk

Buikhuisen in KRI-minologisch perspectief

Het discours van reclasseringstijdschrift KRI rond de affaire Buikhuisen

Het internet als ‘tool of liberation’?

De liberaliserende werking van het internet tijdens de Arabische revolutie

Het Universum als Kleurplaat

De rol van Descartes’ De Wereld. De Mens in de Wetenschappelijke Revolutie

Historisch Tijdschrift AANZET, opgericht in 1982, wordt sinds 2000 uitgegeven door de Utrechtse Historische Studenten Kring. Een jaargang bestaat uit twee nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De *Aanzet*-redactie bestaat uit studenten die op vrijwillige basis werken. Naast hun functie als gewoon lid, hebben enkelen een nevenfunctie in de redactie. Zij studeren geschiedenis aan het Instituut voor Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

ADRES

Historisch Tijdschrift *Aanzet*
Drift 10
3512 BS Utrecht
030-2536449

redactie.aanzet@gmail.com
<http://aanzet.wordpress.com/>
Facebook: Historisch Tijdschrift Aanzet
Twitter: @RedactieAanzet

ABONNEMENTEN

Een jaarabonnement kost €7.
Steunleden betalen € 12.

Giro 5360314 t.n.v. UHSK 3512
HL/66 Utrecht
o.v.v. het gewenste abonnement.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij twee maanden voor afloop opgezegd. Leden geven een adreswijziging door aan de redactie.

LOSSE NUMMERS

Losse nummers zijn verkrijgbaar bij het Boekenfonds van de Utrechtse Historische Studentenkring (€ 2,50).

ISSN

0926-1265

REDACTIE

Syrinx Fakkeldij (hoofdredacteur),
Anouk IJlst (secretaris), Paula Hendriks,
Marcella Klinker, Sacha van Leeuwen,
Gidi Pols, Coen Reumer,
Wessel Toonen, Anthe de Weerd.

REDACTIERAAD

Prof. dr. Joris van Eijnatten, dr. Liesbeth van de Grift, prof. dr. Ed Jonker,
dr. Jacco Pekelder, dr. Carine van Rhijn,
drs. Edwin van der Veldt.

Juni 2012

VOORWOORD

- 5 Verandering en Variatie
Syrinx Fakkeldij

ARTIKELEN

- 11 'Kinderen van de natuur'
Frederieke Jacobs
- 19 Een bruikbaar verleden
Paula Hendriks
- 29 Buikhuisen in KRI-minologisch perspectief
Eelco Boss
- 47 Het internet als 'tool of liberation'?
Laurens Bluekens
- 60 Het universum als kleurplaat
Léjon Saarloos

RUBRIEKEN

- 43 Koken met Marietje
Gidi Pols en Coen Reumer
- 6 De passie van... Joes Segal
Marcella Klinker en Anthe de Weerd

RECENSIES

- 72 Een nieuw licht op oud kwaad
Wessel Toonen
- 72 Studie van een legendarische 'Cold Case'
Coen Reumer
- 74 De Amerikaanse geschiedenis in pocketformaat
Sacha van Leeuwen
- 77 Het rijk van het Midden is terug
Paula Hendriks

Verandering en Variatie

SYRINX FAKKELDIJ

De redactie van de Aanzet is van het themanummer afgestapt. Na thema's als De Stad, Amerika na de Tweede Wereldoorlog en Achter het IJzeren Gordijn vond de redactie het weer tijd om een divers scala aan geschiedenisartikelen te presenteren. Hiermee willen we de verschillende interesses van de studenten Geschiedenis aanspreken.

Daarom is in dit nummer te lezen over de Arabische Lente met een verassende conclusie over het gebruik van sociale media, over de oprichting van het National Geographic Magazine in de 19e eeuw en de invloed van het Amerikaanse imperialisme op het blad, en een artikel over de Turkse geschiedvervalsing onder Atatürk. Maar ook over de affaire Buikhuisen, die de biologische component van criminelen wilde onderzoeken en daar veel controverse mee veroorzaakte, en een artikel over de vraag hoe revolutionair de filosoof Descartes met zijn wereldbeeld was.

Dat de bezuinigingen het hoger onderwijs treffen, heeft ook de redactie gemerkt. Normaal gesproken interviewen

we altijd een nieuw aangestelde docent over zijn of haar passie, maar dit jaar werden er geen nieuwe docenten meer aangenomen. Gelukkig heeft het departement Geschiedenis genoeg enthousiaste docenten die met veel plezier over hun vakgebied vertellen. In dit nummer daarom een interview met Joes Segal over zijn passie voor cultuurgeschiedenis, obscure Duitse kunstarieven en het opzetten van een nieuw tijdschrift.

Nieuw in dit nummer is de reportage Koken *bij* Marietje. In voorgaande edities deelde Johanna Maria van Winter een middeleeuws recept met de redactie, maar dit keer ging de redactie het ook samen met Marietje bereiden. Een exclusieve fotoreportage van dit middeleeuwse dessert is terug te vinden op de website van de Aanzet.

Veel plezier ermee!

Syrinx Fakkeldij

Hoofdredacteur Historisch Tijdschrift Aanzet

De Passie van... Joes Segal

“Ik heb soms een beetje misbruik gemaakt van mijn positie”

MARCELLA KLINKER EN ANTHE DE WEERD

Wie in de afgelopen vijf jaar begonnen is aan een opleiding geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, heeft in zijn eerste jaar kennis gemaakt met het vak ‘Wereldgeschiedenis’, een initiatief van Joes Segal. Als we zijn medewerkersprofiel mogen geloven, houdt Segal er zelf een al even universele instelling op na en is hij een alleseter op het gebied van internationale cultuur- en kunstgeschiedenis. Net terug van een onderzoeksproject in Potsdam, vragen we hem naar zijn passie voor cultuurhistorie, doceren en obscure Duitse kunstarchieven.

‘Het idee voor Wereldgeschiedenis is bij mij begonnen vanuit de overtuiging dat er in het eerste jaar niet alleen maar westerse geschiedenis moest zitten.’ Na raadplegen van zowel docenten als studenten, bleek het merendeel al gauw positief. Slechts een aantal docenten vroegmoderne tijd, wiens vak werd ingekort om ruimte te creëren voor wereldgeschiedenis, vonden het initiatief ‘erg modicus’. Lachend: ‘Ik was toen

opleidingscoördinator en heb een beetje misbruik gemaakt van mijn positie.’

Het vak was een experiment, maar Segal ziet dat er steeds meer aandacht komt voor een mondiaal perspectief binnen historisch onderwijs en onderzoek. ‘In het onderwijs vind ik het leuk om te experimenteren met bredere verbanden’, legt Segal uit. In het onderzoek zoekt hij echter meer de verdieping op door naar eigen zeggen ‘diepteboringen’

Joes Segal

te doen. Segal is van mening dat de combinatie van onderzoek en onderwijs heel belangrijk is. ‘Als je alleen één van de twee zou doen, zou je echt wat missen,’ stelt hij. ‘Het werkt bevruchtend op elkaar en je komt ook altijd weer op nieuwe ideeën door dingen te vertellen, en vragen en reacties van studenten te horen. Ik vind dat ontzettend leuk en inspirerend.’

Inspiratie doet Segal ook op buiten de universiteit. Regelmatig vervuult hij zijn werkkamer in Utrecht voor een congres of verblijf in het buitenland. Vorig jaar verzorgde hij gastlezingen over politiek en herinnering in Nederland en Duitsland, in zowel het Engels als in het Duits, als gastdocent aan de East China Normal University te Shanghai. Segal verbleef ook langere tijd in Los Angeles waar hij werkte voor het Wende Museum, een materieel archief dat zich specialiseert in collecties uit Oost-Europa ten tijde van de Koude Oorlog. Daarnaast doceerde hij aan UCLA, en de afgelopen maanden was hij in Potsdam voor onderzoek.

Over de verschillen tussen het Nederlandse en het Amerikaanse systeem zegt Segal: ‘Bij ons gaat het erom of je een cursus haalt of niet, en hoe je hem haalt doet er niet zoveel toe. Maar in Amerika haalt bijna iedereen de cursussen en daar gaat het er juist wel om *hoe* je ze haalt. Dat bepaalt weer wat voor beurzen je kunt krijgen en wat voor *graduate schools* of masters je kunt doen.’

CV

- 1961: Geboren in Amsterdam
- 1981-1988: Studie Kunstgeschiedenis en Archeologie, UvA
- 1997: Promotie (cum laude); proefschrift **Krieg als Erlösung: die deutschen Kunstdebatten 1910-1918**
- 2000-2001: junior docent Kunstgeschiedenis UU
- 2001-nu: medewerker Geschiedenis UU, afdeling Cultuurgeschiedenis
- 2009-2010: gastdocent aan UCLA en gastconservator van The Wende Museum, Los Angeles
- 2011: gastwetenschapper aan de East China Normal University, Sjanghai
- 2012: gastonderzoeker aan het Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam

Joes Segal is getrouwd en heeft een dochter.

Het viel hem daarbij op dat de niveaus verschillen ook veel groter waren dan bij Utrechtse studenten. ‘Net als hier heb je ook daar een paar briljante studenten die heel hard werken,’ legt Segal uit. ‘Maar,’ vervolgt hij, ‘er waren ook mensen van wie nota bene ik het Engels moest corrigeren.’

Hoewel het Amerikaanse systeem in veel opzichten verschilt van het Nederlandse systeem, merkt Segal wel dat de inrichting van studies in Nederland steeds meer naar het Amerikaanse model neigt. ‘De universiteit wil steeds

meer faciliteren dat er TCS- en LAS-achtige studiepaden komen. De discipline geschiedenis staat nu ter discussie. Moet dat niet opgaan in een brede cultuurstudie, moeten studenten niet juist de kans krijgen om zich heel breed te oriënteren? Want ook dat is het Amerikaanse model,' legt hij uit. 'Je kunt in Amerika een major studeren, maar je moet als student geschiedenis ook tenminste een vak binnen de bèta en gamma volgen. Op UCLA had ik zelf ook studenten astronomie en scheikunde in mijn groep, wat heel grappig, maar ook een beetje lastig is omdat die vaak geen enkele basis hebben op cultuurgebied. Het was overigens wel heel leuk, ze stellen bijvoorbeeld vragen die je helemaal niet gewend bent.'

STERRENKUNDE EN DUITSE KUNST

Zelf overwoog Segal ook ooit aan een studie sterrenkunde te beginnen. 'Ik heb na mijn eindexamen eerst nog een jaar baantjes gehad en ben in dat jaar langzaam van gedachten veranderd,' vertelt hij. 'Ik was ook altijd al erg geïnteresseerd in geschiedenis, kunst en filosofie, en toen ik me in dat jaar wat beter verdiepte in de studie sterrenkunde, zag ik dat de eerste drie jaar vrijwel exclusief uit wiskunde bestaat.' Lachend: 'Nou was ik wel goed in wiskunde, maar niet briljant, en dat had ook niet mijn passie. Dus toen werd het kunstgeschiede-

nis.'

Naast kunstgeschiedenis volgde Segal ook vakken filosofie en geschiedenis. 'Ik ben nu historicus, maar heb daarnaast een boekenclubje met studenten waarin we allemaal filosofie boeken lezen,' vertelt hij. Segal verdiept zich nog altijd graag in verschillende disciplines binnen het cultureel onderzoek en ziet ook veel overlap daartussen. 'Die grenzen zijn volstrekt kunstmatig. Als je alleen al kijkt naar de taakverdeling tussen kunstgeschiedenis en geschiedenis, dan is het wel een beetje verbeterd in de afgelopen decennia, maar er zijn nog steeds hele interessante problemen waar beide disciplines zich niet aan wagen, omdat ze denken dat de ander het misschien beter kan.' Gemuseerd: 'Tja, ik doe er mijn voordeel mee.'

Segal werkt veelal op het snijvlak van kunstgeschiedenis en geschiedenis; zo promoveerde hij in 1997 op zijn proefschrift *Krieg als Erlösung. Die deutschen Kunstdebatten 1910-1918*, dat hij volledig in het Duits schreef en waarvoor hij onderzoek deed naar de Duitse cultuurdebatten rond de Eerste Wereldoorlog. Nu, vijftien jaar later, verdiept hij zich opnieuw in Duitse kunst. Zijn ogen beginnen te glimmen wanneer we

*'De grenzen
tussen
disciplines
zijn volstrekt
kunstmatig'*

hem vragen naar zijn verblijf in Potsdam, waar hij op uitnodiging van het *Zentrum für Zeithistorische Forschung* een nieuw onderzoeksproject voorberedde. 'Mijn onderzoek gaat over vier omslagmomenten in de Duitse geschiedenis van de twintigste eeuw: in 1914, 1933, 1945 en 1989. Ik wil kijken hoe die politieke breukmomenten van invloed zijn geweest op het denken over kunst, maar ook wat voor continuïteiten achter die breukpunten liggen in hoe artistieke bewegingen worden geassocieerd met bepaalde politieke denkbeelden of ideologieën.' De wisselwerking tussen politiek en kunst leidde in het verleden tot afwijzing van bepaalde kunst en kunstenaars die niet in harmonie met de staat en haar idealen waren: politieke keerpunten vallen vaak samen met omkeringen in de opvatting wat 'goede' kunst was, die de staat representerende.

*Studenten
astronomie
stellen
vragen die
je helemaal
niet gewend
bent'*

Typerend hiervoor is zijn eigen ontdekking van het kunstarchief in Beeskow, voormalig Oost-Duitsland. Hierin is alle kunst van de noordelijke deelstaten van Oost-Duitsland die ooit in opdracht is gemaakt van de DDR verzameld, 'in rijen dik tegen de muren. Niemand

wil dit meer zien, het is een representatie geworden van een totalitair regime: naar mijn idee een volledig verkeerd beeld. Kunst was juist een van de weinige domeinen waarin je een beetje je eigen gang kon gaan. Er zijn allerlei voorbeelden van schilderijen daar die heel erg kritisch en heel erg origineel zijn.' Om de gangbare misvattingen rond deze kunst te verhelpen, probeert Segal nu voor volgend jaar een internationaal congres te organiseren, waarop deze Oost-Duitse kunst in Oost-Europees perspectief worden gezet.

Hoewel het voorgaande misschien anders doet vermoeden, heeft Segal zeker wel vrije tijd. Ook deze besteedt hij echter aan zijn passie voor cultuur en geschiedenis. Samen met Joris van Eijnatten, Ed Jonker en Willemijn Ruberg is hij druk in de weer met het opzetten van het tijdschrift 'History, Culture and Modernity'. Segal: 'Het is ontstaan uit het idee dat er weinig internationale tijdschriften op het gebied van cultuurgeschiedenis zijn, die én aandacht besteden aan de moderne tijd, én een niet-expliciet Westers perspectief hanteren. Dus ja, wij hopen dat het een gat in de markt is.' Het eerste nummer staat gepland voor begin volgend jaar, en met de ontvangen subsidie is het de bedoeling dat het tijdschrift, in elk geval de komende zes jaar, elke drie maanden zal verschijnen. Iets om in de gaten te houden dus<<

‘Kinderen van de natuur’

Amerikaans imperialisme in het National Geographic Magazine, 1888-1908

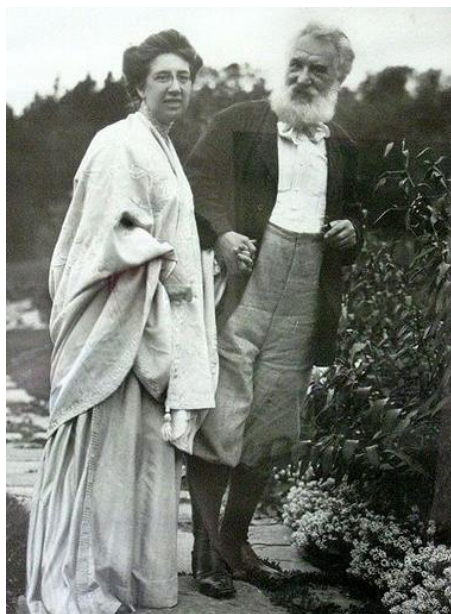
FREDERIEKE JACOBS

Tegenwoordig kennen we het National Geographic Magazine als een tijdschrift vol spectaculaire foto's van afgelegen gebieden en vreemde volken. Het tijdschrift kent een lange geschiedenis. Bij de oprichting van de National Geographic Society was de missie 'geografische kennis te delen en te verspreiden' nog een leidraad. Maar met de Spaans-Amerikaanse oorlog en de daarbij behorende Amerikaanse imperialistische belangen, veranderde ook het National Geographic Magazine van koers. Geen technische wetenschappelijke artikelen meer, maar gepopulariseerde artikelen met fotoreportages over de nieuwe kolonies en volkeren.

Op 27 januari 1888 riep Gardiner Greene Hubbard, succesvol advocaat en Yale alumnus, de National Geographic Society in het leven tijdens een bijeenkomst in de Cosmos Club, een van de elitaire genootschappen die Washington rijk was. Enkele maanden later verscheen de eerste editie van het National Geographic Magazine (NGM). Daarin bevestigde Hubbard het fundamenteel educatieve karakter van zijn Society, met het delen en verspreiden van geografische kennis als missie. Het tijdschrift werd verspreid onder de leden van de Society binnen en buiten Washington. Naast de uitgave van het tijdschrift organiseerde het genootschap regelmatig lezingenreeksen waar, volgens voorzitter Hubbard, de ‘meest ontwikkelde bewoners van Washington’ op grote schaal op afkwamen. Ook geografische expedities en ontdekkingsreizen vormden een speerpunt van de jonge vereniging. De ontdekkingen en onderzoeksresultaten werden vervolgens geplaatst in het tijdschrift.

Sinds het begin kenmerkte de National Geographic Society zich door nauwe banden met de federale overheid. Politieke besluitvorming, wetenschap en cultuur vonden elkaar in dergelijke genootschappen. Ook hadden de genootschappen een sociale functie: dit waren dé plekken om te netwerken. Bovendien onderhield de National Geographic Society nauwe familieban-

den: medeoprichter Alexander Graham Bell – de beroemde uitvinder die later de American Telephone and Telegraph Company in het leven riep – trouwde met Hubbards dochter. De familiebanden liepen zelfs tot het hoogste politieke ambt: de eerste redacteur van het tijdschrift, Gilbert Grosvenor, was een neef van de in 1909 aangetreden president William Taft. Het ledenaantal van de Society groeide in de eerste jaren voorzichtig. Ambassadepersoneel, generaals en militairen, wetenschappers en andere hoogwaardigheidsbekleders

*Alexander Bell met zijn vrouw, Mabel Gardiner
Hubbard, dochter van National Geographic oprichter
Gardiner Green Hubbard.*

konden, nadat zij werden aanbevolen door andere leden, lid worden van de Society.

POPULARISERING

Aan het einde van de negentiende eeuw organiseerde de Amerikaanse federale overheid uitgebreid geografisch onderzoek binnen en buiten de landsgrenzen. Met het in kaart brengen en afbakenen van het nationale grondgebied kon

*De
National
Geographic
Society
had nauwe
banden met
de federale
overheid*

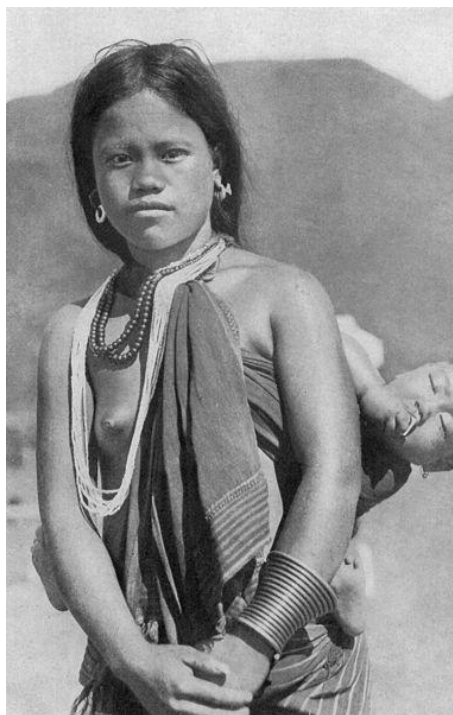
het Amerikaanse imperium met behulp van overheidsinstellingen en ambtenaren officieel gerechtsvaardigd worden. Veel overheidsorganisaties die zich bezighielden met geografisch onderzoek en cartografie, zoals het General Land Office en Geological

Survey, publiceerden hun uitkomsten in NGM. De eerste jaargangen kenmerkten zich zodoende door technische, relatief saaie artikelen vol onderzoeksresultaten en rapporten. Daar kwam geleidelijk verandering in toen voorzitter Hubbard besloot om de vage academische en technische artikelen te vervangen door een meer populaire geografie, met de nadruk op natuurlijke

historie. Dit bleek een succes te zijn. De door Hubbard voorgestelde popularisering van geografisch onderzoek leidde in 1904 tot een breuk binnen het genootschap, waarna een groep gelijkgestemden de Vereniging van Amerikaanse Geografen oprichtte als de meer academische tegenhanger van de National Geographic Society. Met het aantreden van Gilbert Hovey Grosvenor, de eerste fulltime redacteur van het tijdschrift die van 1899 tot 1954 de leiding had, kregen de plannen van Hubbard nog meer vorm.

Toen Alexander Graham Bell in 1898 de leiding kreeg over het genootschap, veranderde hij echter de doelstellingen en de inhoud van het tijdschrift. Bell was ervan overtuigd dat lezers geïnteresseerd waren in geografie zolang het op een luchtige en onderhoudende manier gepresenteerd werd. Toen hij geconfronteerd werd met elf lege pagina's in het januarinumnummer van 1905, nam Bell de cruciale beslissing om de pagina's op te vullen met foto's van een recente expeditie naar Lhasa, de hoofdstad van Tibet. Het werkte: het ledenaantal groeide sterk. Foto's van de Filipijnen later dat jaar hadden hetzelfde effect. Waar het genootschap aan het begin van 1905 slechts 3400 leden telde, stond de teller aan het eind van dat jaar op 11.000 leden.¹

1 Howard S. Abramson, *National Geographic: Behind America's Lens on the*

Een Filippijnse moeder, 1917. Afgebeeld op de typische National Geographic manier: als een exotische en sensuele primitieve vrouw.

Fotografie was dus een doorslaand succes. Met een grote, betrouwbare en goedkope bron voor foto's – de federale overheid – gebruikte redacteur Grosvenor de goede relatie met nationale machthebbers om het tijdschrift visueel aantrekkelijker te maken. Met minder academische artikelen en een meer aantrekkelijke opmaak bleven de verkoopcijfers stijgen. En met een groei van 1300 leden in 1898 tot over de 100.000

World (New York 1987) 63.

in 1912 droeg het tijdschrift bij aan de manier waarop steeds meer Amerikanen kennismaakten met 'the world and all that's in it'.

AMERIKAANS IMPERIUM

Die wereld was voor de Amerikaanse bevolking een stuk groter geworden sinds 1898. Dat jaar vormde een keerpunt in de Amerikaanse geschiedenis: de Spaans-Amerikaanse oorlog markeerde het startsein voor Amerikaanse inmenging in het buitenland. President McKinley verklaarde op 20 april 1898 de onafhankelijkheid van Cuba en daarmee de opstand tegen de Spaanse kolonisator. Na het verslaan van Spaanse troepen en de totstandkoming van een 'onafhankelijk' Cuba breidden de Verenigde Staten haar grondgebieden uit naar de voormalige Spaanse koloniën als de Filipijnen en Porto Rico.

In NGM lijken imperialisme en geografie sterk met elkaar verbonden. Het ontstaan van de National Geographic Society ging gepaard met de institutionalisering van geografie als academische discipline in de VS en Europa. Aardrijkskundige genootschappen zoals de Britse Royal Geographic Society (1831) en Franse Société de Géographie de Paris (1821) fungeerden niet alleen als broedplaatsen voor wetenschappelijk onderzoek, maar werden exclusieve plekken waar academici, ambtenaren en de elite elkaar konden treffen. De

aardrijkskundige studie naar landsgrenzen en onbekende gebieden werd daarbij niet enkel zuiver wetenschappelijk beoefend, maar werd ook ingezet voor imperialistische doeleinden.²

Aan het einde van de negentiende eeuw veranderde het Amerikaanse im-

perium niet alleen door de overzeese bezittingen. Ook het binnenland was aan grote veranderingen onderhevig. De Trans-Atlantische telegraafkabel verbond Europa met het Amerikaanse continent, terwijl de binnenlandse spoorwegen steeds verder uitbreidden.

Toen de Verenigde Staten door mo-

derne communicatiemiddelen steeds nauwer met elkaar verbonden werden, groeide onder Amerikaanse burgers de nieuwsgierigheid naar elkaar. Tegelijkertijd groeide de nationale markt voor tijdschriften en kranten aanzienlijk. Door de ontwikkeling van technieken als stereografie, fotogravure en later fotografie werden steeds vaker afbeeldingen gebruikt om een groter publiek aan

te trekken.

De historici Amy Kaplan en Rob Kroes beschrijven hoe de veranderende grenzen van het binnen- en buitenland de inspiratie vormden voor vele nationale culturele producten in de negentiende eeuw. Met het ontstaan van massacultuur, waaronder vaudeville theater shows, pretparken als Coney Island en wereldtentoonstellingen zoals de druk bezochte Chicago World's Columbian Exhibition van 1893, werden imperiale onderwerpen op de nationale culturele agenda gezet. De Columbian Exhibition toonde de bezoekers nagebouwde Afrikaanse, Indiaanse, Chinese, Ierse en Japanse dorpen, als een 'levend etnologisch museum' waardoor raciale hiërarchieën versterkt werden.³ Zoals Kaplan en Kroes benadrukken, fungeerden bewoners van buitenlandse territoria als inspiratiebron voor Amerikaanse muziek, theater, boeken en tijdschriften in de negentiende eeuw. Door een proces van in- en uitsluiting van bepaalde etnische groepen droegen zulke culturele producten bij aan de vorming van een exclusieve Amerikaanse nationale identiteit.

3 Rob Kroes en Robert W. Rydell, *Buffalo Bill in Bologna: the Americanization of the World 1869 – 1922*

(Chicago 2005) 64; Amy Kaplan, *The Anarchy of Empire in the Making of U.S. Culture* (Cambridge 2002).

2 Neil Smith en Anne Godlewski, 'Introduction: Critical Histories of Geography', in: Anne Godlewski en Neil Smith, eds., *Geography and Empire* (Oxford 1994) 4-7.

KINDEREN VAN DE NATUUR

Het gehele juni-nummer van 1898 werd gewijd aan de Filipijnen, de nieuwste koloniale bezitting van de VS. Het moest opnieuw worden uitgegeven toen het in snel tempo uitverkocht raakte. In de nasleep van de Spaans-Amerikaanse oorlog raakte het Amerikaanse publiek steeds meer geïnteresseerd in buitenlandse betrekkingen. De Amerikaanse koloniën vormden een belangrijke inspiratiebron voor foto's en artikelen. "The garden island of Porto Rico", schreef vice-president W.J. McGee enkele maanden later, "is gladly entering the domain of America as an incident of a war for humanity's sake".⁴ Volgens historicus Julie Tuason verschoof de nadruk van het tijdschrift geleidelijk van commerciële expansie naar een beroep op morele verantwoordelijkheid. Etnologen, geografen en overheidsfunctionarissen gebruikten de pagina's van NGM om te benadrukken dat het onderhouden van buitenlandse gebieden nu een nationale verantwoordelijkheid was geworden.⁵

Deze geïdealiseerde en gemoraliseerde visie op imperialisme werkte ook door in de beschrijvingen van bui-

tenlandse culturen. Zo beschreef antropoloog F.F. Hilder de verschillende 'half-wilde' stammen van de Filipijnse archipel: "The Philippine Malays are a superior race to many other Asiatic people: they are orderly, amiable, courteous, honest, and hospitable, exceedingly superstitious, and when they profess Christianity are easily influenced by the priests. Like most tropical people, they are intermittent rather than steady workers". Hij vervolgde: "They are lacking in energy when in peace, but their hot tropical blood makes them fierce and revengeful in war. They are fond of music, dancing, and amusement of all kinds, but are born gamblers, and cock fighting is their great passion".⁶ Hilders beschrijving van de Filipijnse bevolking was gebaseerd op de notie van fysisch-geografisch determinisme, waarbij een verband werd gelegd tussen klimaat en morele en mentale menselijke gedragingen. Net als zijn tijdgenoten ging de antropoloog er vanuit dat de natuurlijke omstandigheden en het hete tropische klimaat de koloniale subjecten fel, primitief en gepassioneerd maakten.⁷

Veel van de in NGM gepubliceerde reisverslagen van onderzoekers lazen

4 W.J. McGee, 'The Growth of the United States', in: NGM, vol. 9, nr.8 (1898) 379

5 Julie A. Tuason, 'The Ideology of Empire in National Geographic Magazine's Coverage of the Philippines, 1898-1908', in: *Geographical Review* 89 (1999) 47.

6 F.F. Hilder, 'The Philippine Islands', in: NGM, vol. 9, nr. 6 (1898) 280.

7 David N. Livingstone, 'Climate's Moral Economy: Science, Race and Place in Post-Darwinian British and American Geography', in: Godlewska en Smith, eds., *Geography and Empire*, 139-140.

als een avonturenroman. Zo beschreef Dean C. Worcester, als antropoloog verbonden aan de Universiteit van Michigan: "The Mangyans fled at our approach, but we eventually succeeded in gaining their confidence, and found that the alarming accounts [of head-hunters and cannibals] which we had heard of them had very little foundation in fact. (...) Married women are distinguished by the fact that they expose their breasts, while unmarried girls cover them with a peel from one of the plantains, ornamented with finely braided rattan cord. (...) The cooking, which is of the most primitive sort, is done over an open fire built on a pile of earth in one corner of the hut." Worcester's antropologische studie voorzag het publiek van het tijdschrift van een beeld van 'onschuldige en simpele kinderen van de natuur'.⁸

Maar het tonen van 'de Ander' werd niet enkel beperkt tot overzeese gebieden. Ook binnen de landsgrenzen wisten de leden van de Society bepaalde regio's en sociale groepen uit te sluiten door ze af te beelden als primitief of afwijkend. Zo toont historicus David Jansson aan hoe door een proces van 'intern oriëntalisme' het Zuiden van de Verenigde Staten in het tijdschrift werd afgeschilderd als raciaal intolerant, eco-

nomisch achtergesteld en met een onafscheidelijke erfenis van segregatie, racisme en armoede.⁹ Ook Amerikaanse Indianen vormden decennialang een inspiratiebron, bijvoorbeeld door 'primitieve' tradities en ceremonies te vergelijken met de geciviliseerde mens.

STRATEGIEËN VAN ONSCHULD

De fotografie van NGM kenmerkte zich door 'strategieën van onschuld', zoals historicus Tamar Rothenberg stelt in haar boek *Presenting America's World*. Door foto's te voorzien van titels als 'Indiaanse held' of 'Birmese schoonheid' versterkte het tijdschrift het gebruik van types. Door dit cultureel essentialisme vielen individualiteit en context weg. Ook 'primitieve' vrouwen werden afgebeeld op een pittoreske, genaturaliseerde manier met raciale en seksuele connotaties. *National Geographic* was een van de eerste tijdschriften die op wetenschappelijke grond ontblote borsten toonde: een exotisch beeld in Victoriaans Amerika. Hoewel het tijdschrift een positieve en verheffende toon had, benadrukten de op onschuld gebaseerde foto's in NGM de blanke, mannelijke overheersing rond de eeuwwisseling.

8 Dean C. Worcester, 'Notes on some primitive Philippine tribes', in: *NGM*, vol. 9, nr. 6 (1898) 288-290, 301.

9 David R. Jansson, 'American National Identity and the Progress of the New South in *National Geographic Magazine*', in: *Geographical Review* 93 (2003) 350, 365-366.

GESLOTEN ARCHIEVEN

De archieven van de National Geographic Society in Washington zijn tot op heden niet vrij toegankelijk. Slechts enkele historici hebben inzicht gekregen in vertrouwelijke documenten die meer onthullen over de relatie tussen geografie en imperialisme. Uit hun werk, en uit de bestudering van de eerste jaargangen van NGM, blijkt dat de nauwe banden met de federale overheid en samenwerking met ambtenaren en wetenschappers het genootschap zeer invloedrijk maakten rond de eeuwwisseling. Artikelen en foto's in het steeds populairder wordende tijdschrift schetsten een geïdealiseerd en gemoraliseerd beeld van imperialisme. Amerika's imperium bleek een belangrijke culturele inspiratiebron en droeg daarnaast bij aan de ontwikkeling van een nationale identiteit aan het einde van de negentiende eeuw. Mijlenver verwijderd van de ontwikkelde, elitaire leden van het genootschap hebben de afgebeelde en beschreven primitieve 'wilden' een blijvende indruk gemaakt op populaire cultuur en beeldvorming, al hebben hendaagse NGM lezers van die geschiedenis waarschijnlijk geen flauw idee<<

Frederieke Jacobs (24) is masterstudente American Studies en geïnteresseerd in Europese en Amerikaanse negentiende-eeuwse cultuurgeschiedenis. Dit artikel kwam voort uit het onderzoeksseminar Empire, dat gericht was op vraagstukken rond de imperiale geschiedenis van de Verenigde Staten.

Een bruikbaar verleden

De nationale mythe ‘de Turkse Historische These’ onder Mustafa Kemal Atatürk

PAULA HENDRIKX

Dat geschiedschrijving niet altijd volledig waar is en vervalst wordt om bijvoorbeeld nationalisme aan te wakkeren, is niets nieuws. Maar de Turkse Historische These, een vorm van geschiedvervalsing die tot stand kwam in het Turkije onder Mustafa Kemal “Atatürk”, is wel heel extreem. Dit ‘geschiedverhaal’ stelde dat de Turkse natie de oorsprong was van alle grote beschavingen ter wereld en beïnvloedt de Turkse identiteit nog steeds. Het had dan ook meer doelen dan slechts het aanwakkeren van trots op de eigen natie.

“Het schrijven van geschiedenis is even belangrijk als het maken van geschiedenis”, stelde de dictator Mustafa Kemal, ook wel bekend als Atatürk, op het eerste congres van de ‘Vereniging voor de Studie van de Turkse Geschiedenis’ in juli 1932.¹ Deze door Atatürk gecontroleerde vereniging bekrachtigde bij haar eerste congres officieel de zogenaamde Turkse Historische These. Deze these beweerde dat het Turkse volk afstamde van blanke (Arische) inwoners van Centraal-Azië. Door droogte en hongersnood zouden de Turken gedwongen zijn geweest naar andere gebieden, zoals China, Europa en het Midden-Oosten, te trekken. Zo zou het Turkse volk alle grote beschavingen van de wereld hebben gesticht. Vanaf 1932 werd de these op scholen en universiteiten onderwezen.

De Turkse Historische These is een overduidelijk voorbeeld van geschiedvervalsing evenals een nationale mythe. Dit is een mythe die het verleden van een natie of volk en haar plaats in de wereld op een selectieve, gedramati-

Foto van Mustafa Kemal Atatürk uit de jaren 1920

seerde en versimpelde wijze beschrijft. Door het verleden van de natie op deze manier te (re)construeren licht een nationale mythe de huidige betekenis van de natie toe.²

Nationale mythen kunnen allerlei doelen dienen. Vaak ontstaan ze ten tijde van snelle culturele, economische of sociale veranderingen en worden ze in het leven geroepen door politieke regimes. Net als de *invented traditions* van Eric Hobsbawm en Terence Ran-

1 E. Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque. Analyse d'une historiographie nationaliste, 1931-1993* (Paris: CNRS-Éditions, 1997) 66-67.

2 D.S.A. Bell, 'Mythscapes: memory, mythology, and national identity' *The British Journal of Sociology*, vol. 54 no. 1 (2003) 63-81, 75.

ger moet een nationale mythe een vermeende continuïteit met een passend, oftewel *bruikbaar* verleden suggereren. Op die manier kan de natie een 'geheugen' worden opgelegd ten behoeve van allerlei (politiek-ideologische) doeleinden. Zo had ook het regime van Kemal allerlei belangen bij de Turkse Historische These.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK: DICTATOR EN RADICALE HER- VORMER

Mustafa Kemal werd op 29 oktober 1923 de eerste president van de Republiek Turkije en regeerde van 1925 tot zijn dood in 1938 in feite als een dictator. Hij herschreef de geschiedenis als onderdeel van zijn radicale modernisering van de Turkse natie. Hij zou op dit idee zijn gebracht door zijn adoptiefdochter, Afet İnan (of Afetinan), die als historica een belangrijke rol speelde in de constructie van de nationale mythe van de oorsprong en ontwikkeling van de Turkse natie. Zij zou haar vader er in 1929 op hebben gewezen dat in een Frans boek over geografie de Turken als een 'geel ras', en dus als tweederangs burgers, werden omschreven. Hierop zou haar vader hebben willen 'bewijzen' dat de Turkse beschaving een echte eersterangs beschaving was.³

3 Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 50-58; Clive, 'When Turks civilized the world', 10-16.

In april 1930 al verwoordde Afet İnan de inhoud van de nationale mythe die later de Turkse Historische These genoemd zou worden: de Turkse beschaving zou geboorte hebben gegeven aan alle grote wereldbeschavingen. In juni 1930 werd, onder persoonlijke leiding van Kemal, een comité van onderwijzers en belangrijke politieke figuren opgericht die deze these razendsnel moest uitwerken; in hetzelfde jaar verscheen de opzet

van de later uitgewerkte these – een opzet waar volgens Kemal nog teveel fouten in stonden. In 1931 werd het comité vervangen door de Vereniging voor de Studie van de Turkse Geschiedenis (*Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*), die rechtstreeks door het regime werd gecontroleerd. Het regime van Kemal werd hiermee de maker van een nieuw historisch discours. Datzelfde jaar nog verscheen aan de hand van de opzet een vierdelig geschiedenisboek voor de middelbare school, dat wijdverspreid werd. In juli 1932 werd op het eerste congres van de Vereniging voor de Studie van de Turkse Geschiedenis, in de aanwezigheid van voornamelijk onderwijzers en

*Europeanen
stamden in
feite af van
de Turken
en zelfs
Boeddha
was een
Turk*

historici, de Turkse Historische These officieel bekrachtigd.⁴

DE TURKSE HISTORISCHE THESE

De Turkse Historische These stelde dat een grote binnenlandse zee in Centraal-Azië de oorsprong was van de Turkse beschaving. Deze Grote Turkse Zee, die omstreeks 10.000 voor Chr. het grootste deel van Centraal-Azië tussen de Kaspische Zee, het Hindoekoesj-gebergte (gelegen in Noord-Oost Afghanistan en Noord-Pakistan) en het Himalaya-gebergte zou hebben gelegen, was tevens de oorsprong van de eerste beschavingen ter wereld. Toen door klimatologische veranderingen de zee begon op te drogen, verspreiden de Turken zich in alle richtingen. Zo trokken ze naar China, India, het Nabije Oosten, de Balkan en Europa. Overall troffen de Turken beschavingen aan die ver onder het niveau van hun eigen beschaving lag. Zodoende speelden de Turken een zeer grote rol in de ontwikkeling van onder andere de Chinese, Indiase, Soemerische, Hettitische, Etruskische, Keltische en Griekse -en

4 S. Cagaptay, 'Race, Assimilation and Kemalism, Turkish Nationalism and the minorities in the 1930s', *Middle Eastern Studies* vol. 40 no. 3 (2004) 86-101, 89; Clive, 'When Turks civilized the world', 10-11; Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 50-58, 61; M.S. Hanioglu, *Atatürk, An Intellectual Biography* (Princeton 2011) 163-164.

daarmee de Westerse- beschavingen. De Turken hadden onder andere irrigatie gebracht in Mesopotamië, waren aan de Nijl gaan wonen en waren de eersten die ijzeren voorwerpen gingen gebruiken. Europeanen stamden in feite af van de Turken en zelfs Boeddha was een Turk. Door de Hettieten en Trojanen 'proto-Turken' te noemen, werd tevens 'bewezen' dat Anatolië al sinds de vroegste oudheid Turks was geweest. In feite was er sprake van een zeer eentonig beeld, waarin alle antieke volkeren als zeer primitieve beschavingen werden voorgesteld, die opbloeden door de komst van de Turken. Deze komst zou een doorslaggevende ontwikkeling veroorzaakt hebben in alle grote beschavingen, die zonder het Turkse volk niet mogelijk was geweest.⁵

Raciale theorieën, antropologie en linguïstiek speelden een grote rol in de these dat de Turken de stichters waren van alle grote beschavingen ter wereld. Volgens een theorie van de Franse antropoloog Eugène Pittard had een brachycefaal ofwel kortschedelig volk een belangrijke rol gespeeld in het ontstaan van de neolithische revolutie, waarop de Turken wilden 'bewijzen' dat dit brachycefale volk Turks was. Dat Turken kortschedelig en bovendien Arisch waren, werd 'bewezen' met opgravingen van schedels in Anatolië. Ook een sche-

5 Clive, 'When Turks civilized the world', 10-16; Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 62-65.

delmeting van 64.000 Turken in 1937 moest bewijzen dat de Turkse bevolking onderdeel was van een kortschedelig, wit, Arisch ras.⁶ In de linguïstiek werd in 1935 de zogenaamde 'Zonetaaltheorie' ontwikkeld die de Turkse Historische These moest ondersteunen. Deze theorie stelde dat de Turkse taal de oorsprong was van alle talen ter wereld. Zo werd 'ontdekt' dat Mayaanse talen proto-Turks waren, waarop ook Amerika in de Turkse Historische These opgenomen kon worden. Taal en ras werden met beide theorieën dé factoren die de Turkse identiteit bepaalden.⁷

Kemal zag niets paradoxaals in het feit dat de Turken werden voorgesteld als voorouders van Europeanen, terwijl de Europeanen het voorbeeld waren voor de Turken. Hier ging een zeker Oriëntalisme vanuit, een term die de postkolonialist Edward Said introduceerde om de gekleurde kijkwijze van het Westen naar de Oriënt mee aan te duiden. Dit Oriëntalisme, dat van een superioriteit van het Westen ten opzichte van het Oosten uitgaat, diende als

autoriteitsargument in de Turkse Historische These: de westerse wetenschap (met name de antropologie en linguïstiek) werd gebruikt om de grootsheid, oudheid en pracht van de Turkse beschaving te tonen.⁸

EEN INTELLECTUELE STAATSGREEP OM HET OSMAANSE VERLEDEN TE VERGETEN

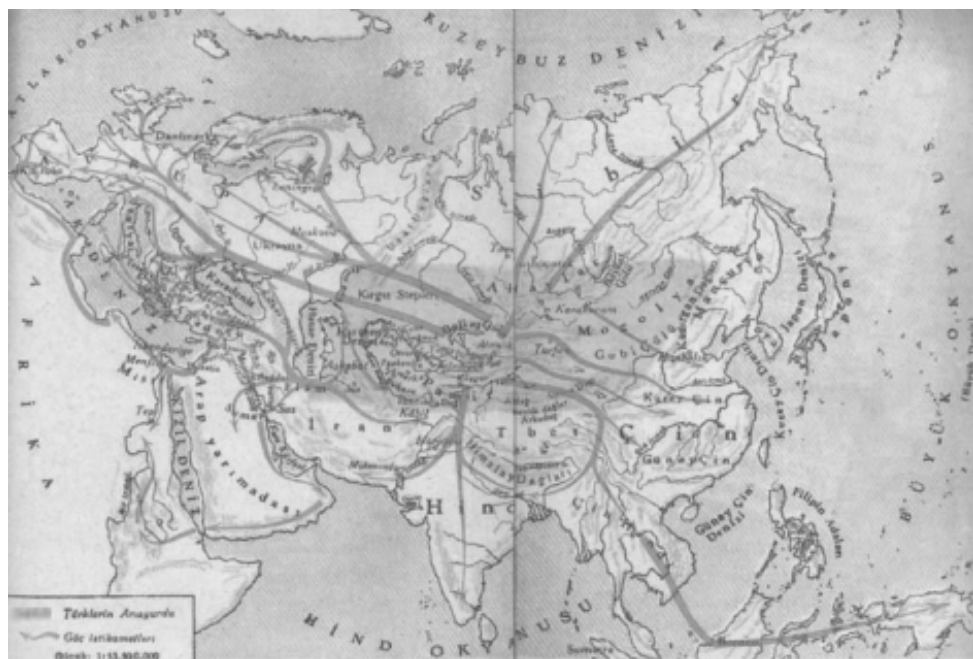
Het moge duidelijk zijn dat de Turkse Historische These niet gebaseerd was op logica, maar op autoriteit. Het idee heerste dat uit opgravingen per definitie volledig objectief bewijs naar voren kwam.⁹ Logische redeneringen waren ver te zoeken. Er was sprake van een dogma waarbinnen discussie niet mogelijk was. Dit dogma zou hoe dan ook moeten bewijzen dat elke grote beschaving Turks is (omdat een beschaving briljant of groots was, was hij Turks), en dat de oude Turkse beschavingen groots waren (omdat de beschaving Turks was, was hij groots en briljant). Hierbij werd constant de nadruk op de oudheid van de Turkse beschaving gelegd. De enkele kritiek die op het congres werd geuit, werd afgedaan als anti-Turks. De spreker zou slechts willen tegenspreken dat de Turken ook maar enige rol in de wereldbeschaving hadden gespeeld; daarom was de spreker een 'Turkenhater',

6 Clive, 'When Turks civilized the world', 10-16; B. Ersanlı, 'History Textbooks as Reflections of the Political Self: Turkey (1930s and 1990s) and Uzbekistan (1990s)', *International Journal of Middle East Studies*, vol.34, no.2 (2002) 337-50, 340.

7 Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 53-54; Hanioglu, Atatürk, 176-179.

8 Ibidem, 72-74; Ibidem, 170.

9 Ersanlı, 'History Textbooks', 339.

Dit kaartje uit het vierdelige geschiedenisboek uit 1931 moest tonen hoe de Turken vanuit Centraal-Azië beschaving brachten naar alle uithoeken van Azië, Europa en het Midden-Oosten. Bron: <http://www.>

isgeschiedenis.nl/archiefstukken/turkije-middelpunt-van-de-wereldbeschaving/

dus was zijn kritiek ipso facto onjuist.¹⁰

Zoals bij nationale mythen in het algemeen het geval is, kan men spreken van een simplistische, dramatische en selectieve weergave van de geschiedenis in de Turkse Historische These. Er was onmiskenbaar sprake van selectie, van een mix van herinneren en vergeten. Zo werden nomadische en islamitische invloeden op de Turkse beschaving ontkend en deed het regime actief een

poging het islamitische en Osmaanse verleden uit het geheugen te bannen: op zeer grote schaal werden teksten verbannen en vernietigd. Ook is er sprake van een temporele, ruimtelijke en operationele vertekening in de Turkse Historische These, waarin tijd, plaats en militaire en politieke acties toevallig, en niet naar relevantie, werden gekozen. Het (geografische) gebied dat gekozen werd om een sleutelpositie in de Turkse identiteit te vervullen was bijvoorbeeld dubbelzinnig: de Turkse voorouders werden zowel in Anatolië als in Cen-

¹⁰ Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 56, 68.

traal-Azië gevonden.¹¹

De grote rol die Kemal in het creëren van de nationale mythe speelde en de grote haast waarmee de geschiedenis herschreven moest worden, tonen het belang dat hieraan werd gehecht. Er

*Elk spoor
van het
Osmaanse
en
islamitische
verleden
moest
verdwijnen*

was sprake van een ‘intellectuele staatsgreep’, waarbij het regime van Kemal een canon van de officiële geschiedenis produceerde en deze met behulp van musea, publieke herdenkingen en uiteraard het onderwijs verspreidde. Het congres van 1932 was geen wetenschappelijk congres, maar draaide

om een popularisering van wetenschappelijke denkbeelden: er waren voornamelijk leraren van lycea en scholen aanwezig. Het onderwijs speelde een cruciale rol in de verspreiding van de nationale mythe, die, zoals we straks zullen zien, in belangrijke mate bijdroeg aan de constructie van de Turkse natie.

11 Ersanlı, ‘History Textbooks’, 342; U.Ü. Üngör, *Young Turk social engineering, mass violence and the nation state in eastern Turkey, 1913-1950*, (academisch proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2009) 348, 356, 377.

De hegemonie van deze kemalistische propaganda is nog steeds zichtbaar in de huidige geschiedschrijving en schoolboeken. Hoewel de meest extreme claims van theoretici langzaam vanaf het einde van de jaren veertig zijn losgelaten, is het nationalisme dat op de Turkse Historische These en de Zonnetaaltheorie is gebaseerd in het moderne Turkije blijven bestaan en geaccepteerd als hoofdonderdeel van de Turkse identiteit – in ieder geval voor een substantieel deel van de bevolking.¹²

NATIONALE EENHEID EN TROTS

De Turkse Historische These was onderdeel van een nieuwe geschiedenis die de nieuwe, moderne Turkse natie moest steunen. De nieuwe natie werd een nieuw nationaal geheugen opgelegd, wat gepaard ging met het ‘vergeten’ van een ander, onbruikbaar geheugen: een Osmaans en islamitisch verleden waar geen trots uit te halen viel. Het belang dat aan de geschiedschrijving werd gehecht was zeer groot, zoals blijkt uit Kemals idee dat het schrijven van geschiedenis even belangrijk is als het maken van geschiedenis. Het idee heerste dat de samenleving volledig plooibaar was en dat de geschiedschrijving een belangrijke rol speelde in het plooiën van de samenleving. De geschiedschrijving

12 Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 66-69; Zürcher, *Een geschiedenis van het moderne Turkije*, 239.

moest bijdragen aan de centralisatie en autoriteit van de staat; de geschiedenis diende de politiek. De Turkse Historische These kan men dan ook beschouwen als een vorm van *social engineering*. De gedwongen assimilatie die de these diende zou etnisch separatisme moeten voorkomen en loyaliteit van de burgers aan de staat moeten verzekeren.¹³

Deze nationale mythe, een ware *invented tradition*, droeg bij aan de constructie van een nieuwe nationalistische natie waarin allerlei veranderingen plaatsvonden. Kemal gebruikte de geschiedenis ten bate van de modernisering en secularisering die zijn nieuwe regime doorvoerde door historische continuïteit te suggereren. Elk spoor van het Osmaanse en islamitische verleden moest verdwijnen.¹⁴ Door Turkije als integraal onderdeel van het Westen voor te stellen en zo afstand te doen

van het idee dat Turkije onderdeel was van de islamitische Midden-Oosterse beschaving, werd verwestersing vergemakkelijkt. De transformering van de Osmaanse identiteit in een etnische, raciale en territoriale identiteit (waarin taal een belangrijke rol speelde) maakte de Turkse identiteit vrij van islamitische en Osmaanse elementen, waardoor secularisering vergemakkelijkt moest worden. Het kemalisme moest als ‘nieuwe religie’, met haar raciale antropologie en persoonlijkheidscultus van Mustafa Kemal “Atatürk”, de islam vervangen.¹⁵

De nationale mythe diende de kemalistische en nationalistische ideologie met name in het belang dat zij aan eenheid hechtte. De kemalistische elite was hierin in sterke mate beïnvloed door Europese ideeën over natiestaten.¹⁶ Een natiestaat zou het enige legitieme middel zijn om een staat te organiseren en dit was alleen mogelijk wanneer een samenleving een gemeenschappelijk ideaal, gebied en gemeenschappelijke taal en cultuur deelde. Ook in dit opzicht kan men spreken van Oriëntalisme.¹⁷

13 Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 66-69; Üngör, *Young Turk social engineering*, 336,345,356-357, 381; W. Zeydanlioğlu, “‘The White Turkish Man’s Burden’: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey’, in: Guido Rings and Anne Ife (ed.) *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities* (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008) 3-4.

14 Philliou, C.M., ‘When the clock strikes twelve: The Inception of an Ottoman Past in Early Republican Turkey’ *Comparative studies of South Asia, Africa and the Middle East* vol. 31, no. 1 (2011) 172-182, 173.

15 Cagaptay, ‘Race, Assimilation and Kemalism’, 89; Hanioglu, Atatürk, 165, 192-193; Zürcher, *Een geschiedenis van het moderne Turkije*, 239-240.

16 Een natiestaat is volgens de Dikke van Dale: “staat met een eigen identiteit en nationaal besef, een eigen dominante cultuur en een eigen taal”.

17 Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 72-74.

Om een moderne, krachtige, superieure Westerse staat te kunnen worden, was eenheid dus van groot belang. Daarom moest de geschiedschrijving etnische en culturele homogeniteit binnen de grenzen projecteren, waarmee ras, taal en geschiedenis de belangrijke factoren werden van de Turkse identiteit. Met de constructie van een dergelijke Turkse identiteit werd de geschiedenis vrijgemaakt van niet-Turkse elementen. Minderheden werden niet alleen uit het land, maar ook uit de geschiedenis verdreven. De Turkse historicus Soner Cagaptay beweert dat dit juist een middel was om minderheden in Turkije te integreren omdat onder de noemer van ras allerlei minderheden in Turkije mochten leven. Hun taal, cultuur en geschiedenis moest echter wel vergeten worden.¹⁸

Naast het creëren van een gevoel van eenheid en saamhorigheid, diende de nationale mythe om een gevoel van nationaal zelfbewustzijn en van trots op te wekken. De oudheid en het superieure karakter van het Turkse brachycefale volk veinsde een morele en raciale superioriteit, evenals de tijdeloosheid en grandeur van de Turkse natie. Ook was het een middel om een nadrukkelijke plaats tussen de andere grote beschavingen ter wereld te bemachtigen, en zo niet alleen de nationale trots te

versterken, maar ook de nationale soevereiniteit en autonomie aan te tonen. Door in de Turkse Historische These te stellen dat Anatolië als sinds de vroegste oudheid Turks was geweest, konden territoriale claims van Armeniërs, Koerden en Grieken worden tegengesproken.¹⁹

De Turkse Historische These had dus allerlei politieke doelen. Het moest bijdragen aan de constructie van een nieuwe nationalistische, kemalistische natiestaat waarin verwestersing en secularisering moest plaatsvinden. Vanuit een oriëntalistisch oogpunt werd eenheid zeer belangrijk geacht, en dus moest de Turkse Historische These suggereren dat er in Turkije sprake was van culturele homogeniteit, met als gevolg dat allerlei minderheden werden

‘vergeten’, evenals hun claims op Anatolisch grondgebied. De Turkse natie mocht niet meer geassocieerd worden met een Osmaans verleden, dat culturele en economische achterstand en diversiteit impliceerde. Men moest trots kunnen zijn op het Turkse verleden. De

*Minderheden
werden niet
alleen uit
het land,
maar ook
uit de
geschiedenis
verdreven*

18 Cagaptay, ‘Race, Assimilation and Kemalism’, 86-101, 97; Üngör, *Young Turk social engineering*, 360, 365.

19 Clive, ‘When Turks civilized the world’, 10-16; Copeaux, *Espaces et temps de la nation turque*, 50.

Turkse Historische These had dus ook als doel een zeker nationaal zelfbewustzijn te ontwikkelen. Men zou kunnen stellen dat Kemal hierin is geslaagd, gezien de sporen van deze kemalistische propaganda in huidige schoolboeken en de invloed die de these heeft gehad op de Turkse identiteit<<

Paula Hendriks (19) is tweedejaars student Geschiedenis en in het bijzonder geïnteresseerd in niet-westerse geschiedenis en cultuurgeschiedenis. Dit artikel kwam voort uit haar paper voor Onderzoeksseminar II Turkije en Rusland: Van Imperium tot Natie, waarin zij de doelen van de nationale mythen van Turkije en Rusland met elkaar vergeleek.

Buikhuisen in KRI-minologisch perspectief

Het discours van reclasseringstijdschrift KRI rond de affaire Buikhuisen

EELCO BOSS

Op 16 april 2010 werd professor Wouter Buikhuisen gerehabiliteerd met een conferentie aan de Universiteit van Leiden; dezelfde universiteit die hem in 1989 met stille trom had laten vertrekken omdat zijn naam symbool stond voor één van de meest controversiële ‘affaires’ in de Nederlandse academische wereld, de ‘affaire Buikhuisen’. Buikhuisen wilde onderzoek doen bij delinquenten, maar dit voor-nemen stuitte op veel weerstand.

Op 27 januari 2009 stelde de Tweede Kamerfractie van de Partij voor de Vrijheid Kamervragen ‘inzake het eerherstel van professor Buikhuizen [sic]’.¹ Er werd hiermee geprobeerd een eredoctoraat voor de criminoloog Wouter Buikhuizen af te dwingen. Eén van de vier vragen aan Ronald Plasterk, minister van Onderwijs Cultuur & Wetenschap, luidde: ‘Deelt u de mening dat professor Buikhuizen [sic] schade is toegegaan na de infame strijd van het linkse actiewezen, in casus Piet Grijs en Cees Schuijt [sic]?’ Deze vraag vormt een van de meest recente episodes in de zogenaamde ‘affaire Buikhuizen’ waarin verschillende media kritiek uitten op het voorgestelde onderzoek van Buikhuizen. Ook Kees Schuyt en Hugo Brandt Corstius (onder het pseudonym Piet Grijs) deden hier aan mee. Het onderzoek van Buikhuizen was controversieel vanwege het voornemen om een biologische component toe te voegen aan de verklaringsmodellen voor crimineel gedrag. Zijn naam werd hiermee verbonden aan de begrippen ‘hersenenonderzoek’ en ‘biosociale criminologie’. Door de we-

tenschappelijke en ideologische strijd die in de media rondom zijn onderzoek losbarstte, kreeg de affaire Buikhuizen gestalte. Ook de Partij voor de Vrijheid greep de affaire aan om zich politiek te positioneren tegenover ‘het linkse actiewezen’. Deze strijd begon in 1978 en stelde allereerst in heftige polemieken in kranten en tijdschriften, waarvan de column van Hugo Brandt Corstius in *Vrij Nederland* een bekend voorbeeld is.³ Ook het tijdschrift *KRI* beschreef in 1987 de plannen van Buikhuizen in het artikel ‘Plannen voor hersenenonderzoek bij delinkwenten’. Het was een tijdschrift voor reclasseringsmedewerkers: mensen die zich bezighielden met het terugplaatsen van delinquenten in de samenleving. Het artikel bestond uit kritiek op Buikhuizen en deze kritiek werd door vrijwel alle landelijke media overgenomen.⁴

Waarom hadden de auteurs van *KRI* kritiek op het onderzoek van Buikhuizen? Zijn er ideologische of wetenschappelijke discoursen te ontdekken waarnaar expliciet dan wel impliciet verwezen werd in het tijdschrift?

1 Website PVV ‘Eerherstel professor Buikhuizen’, <http://www.pvv.nl/index.php/home-mainmenu-1/1591.html?task=view> (11 december 2011).

2 Bedoeld worden hier Hugo Brandt Corstius (die Piet Grijs als pseudoniem gebruikte) en de socioloog Kees Schuyt, Website PVV ‘Eerherstel professor Buikhuizen’.

3 Gebundeld in: Piet Grijs, *Buikhuizen. Dom én Slecht*, (Amsterdam, 1978).

4 Cees Brinkhuizen, ‘Plannen voor hersenenonderzoek bij delinkwenten’ *KRI maandblad reklassering* 3 (1978).

DE AFFAIRE BUIKHUISEN

In 1978 werd Wouter Buikhuisen hoogleraar aan de Universiteit Leiden als opvolger van de criminoloog professor Willem Nagel. Buikhuisen was in die tijd een ambitieuze criminoloog, die bekendheid verworven had door het bedenken van het woord 'provo' en zijn onderzoek naar de invloed van alcohol op het rijgedrag van bestuurders. Zijn laatste functie voordat hij naar Leiden vertrok, was directeur en onderzoeker bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie. In de academische wereld werd het WODC als verlengstuk van de overheid gezien, waar men zich bezig zou houden met onderzoek in dienst van 'Big Brother'. Buikhuisen had hierdoor in de academische wereld de reputatie opgelopen van overloper en verrader, van iemand die zijn wetenschappelijke principes gemakkelijk opzij zou zetten.⁵ Hij werd voor de post van hoogleraar gevraagd nadat hij een pamflet had opgesteld naar aanleiding van de vacature in Leiden, waarin hij verwees naar de integrale criminologie. Hierover had hij als wetenschappelijk medewerker van het WODC al eens gepubliceerd in het Zwitserse tijdschrift *Déviance et Soci-*

5 C.M. Klein Haarhuis, L.L.C. Hagen, *Toetsen en verbinden. Over het WODC in de tijd en de relatie tussen onderzoek en beleid in het bijzonder* (Den Haag 2009) 12, 18; Berkvens, Profiel.

été. In dat artikel geeft hij al een duidelijke indicatie van zijn toekomstige richting: hij pleitte voor een integrale aanpak binnen de criminologie waarin vele stromingen samengebracht zouden worden. Hij stelde dat hierin zowel milieufactoren als biologische factoren een rol spelen.⁶ Via het reclasseringsblad KRI kwam de aanstelling van Buikhuisen en de voorwaarden die hij daaraan verbond in het nieuws. De toonzetting van dit artikel was erg kritisch en de suggestie werd gewekt dat Buikhuisen hersenonderzoek wilde gaan doen.⁷

Het artikel in KRI vormde de opmaat voor een *hausse* aan media-aandacht die zich vooral concentreerde op de term 'hersenonderzoek' en de biologische component van zijn veronderstelde onderzoek. Vele landelijke kranten namen de informatie uit het persbericht en het artikel van KRI onverkort over en de toon was over de gehele lengte kritisch.⁸ De kwestie ontaardde in een heftige po-

6 W. Buikhuisen, 'Le Criminologie Intégrale', *Déviance et Société* nr.1 (1977), 100.

7 Persbericht KRI (21 april 1978) ARVV, inv. 873.; *KRI, maandblad reclassering* nr. 3 (1978), 1-3.

8 Zie bijvoorbeeld: 'Hersenonderzoek bij delinquenten', *De Telegraaf* (20 en 21 april 1978); 'Hersenonderzoek bij misdadigers', *Algemeen Dagblad* (20 april 1978); 'Buikhuisen wil hersenonderzoek bij gevangenen', *De Waarheid* (20 april 1978); 'Biologie van misdadigers in onderzoek', *Het Parool* (20 april 1978).

Professor doctor Wouter Buikhuisen

lemiek, waarin voor- en tegenstanders grote woorden gebruikten om elkaar de loef af te steken. De eerder genoemde reeks columns van Hugo Brandt Corstius in *Vrij Nederland* is hiervan een bekend voorbeeld. Brandt Corstius wijdde 15 opeenvolgende columns onder de naam Piet Grijs aan het onderzoek van Buikhuisen. In deze columns schuwde hij de persoonlijke aanval niet; Buikhuisen werd vergeleken met neofascisten en was een 'gevaar voor de democratie'.⁹ Vanuit de faculteit der

rechtsgeleerdheid van de Erasmus Universiteit kwam er een oproep om deel te nemen aan een comité van waakzaamheid. In deze oproep werd ook de angst voor het democratische gehalte van het onderzoek van Buikhuisen genoemd.¹⁰

Het protest ging verder dan de verbale vorm. De inaugurele rede van Buikhuisen in oktober 1978 werd verstoord door activisten, en er kwamen diverse bommeldingen binnen bij het

juni 1978).

9 Hugo Brandt Corstius onder schrijverspseudoniem Piet Grijs, 'De Medestanders van B.', *Vrij Nederland* (24

10 Brief met als onderwerp 'Comité van Waakzaamheid in oprichting', Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Erasmus Universiteit, d.d. 5 mei 1978, ARVV, inv. 873.

criminologisch instituut waar hij sinds '78 werkte. Dit liet Buikhuisen echter schijnbaar onbewogen en hij vatte de protesten laconiek op, er vanuit gaande dat de buitenwereld het nut van zijn onderzoek zou gaan inzien als ze erachter kwamen dat hij niets kwaads in de zin had. Na 1980 ging het echter steeds harder bergafwaarts met zijn carrière. Hij verloor zijn lesbevoegdheid, en het criminologisch instituut van de Universiteit Leiden werd in 1989 opgeheven ten gevolge van een bezuinigingsmaatregel, die Buikhuisen zelf weet aan de toenemende impopulariteit van zijn persoon en het instituut waar hij werkzaam was. Hij kreeg ziekteverlof en begon in 1990 een antiekhandel in Wasse-naar.¹¹ Vanaf dat moment verdween hij min of meer in de anonimiteit en werd zijn naam alleen nog maar genoemd als het over biologisch onderzoek ging, meestal in negatieve zin.

Pas rond 2005 kwam hier verandering in, omdat onder andere kinder- en jeugdpsychiater Theo Doreleijers zich inzette voor herwaardering voor zijn onderzoek.¹² De tijd leek inmiddels rijp voor een herbezinning op de affaire Buikhuisen, en diverse media besteedden hier aandacht aan. Ditmaal was er

veel meer begrip voor dergelijk onderzoek en voor dat van Buikhuisen in het bijzonder. Deze aandacht leidde ook bij de Leidse Universiteit tot een nieuwe houding ten opzichte van Buikhuisen: hij kreeg in 2009 bezoek van Carel Stolker, decaan van de rechtenfaculteit, die Buikhuisen *de facto* rehabiliteerde. Een rehabilitatie die vorm kreeg in een wetenschappelijke conferentie aan de Universiteit van Leiden op 16 april 2010, vrijwel exact tweeëndertig jaar na het begin van de controverse.¹³

DISCOURS

In het onderzoek dat aan dit artikel ten grondslag ligt, zijn zes artikelen over Buikhuisen uit *KRI* geanalyseerd.¹⁴

13 Zie onder andere: 'Decaan legt geschil met Buikhuisen bij, bedreigde criminoloog heeft nu 'peace of mind'', Mare (5 februari 2009); Hans Kemna, 'De terugkeer van professor Buikhuisen', reportage in actualiteitenprogramma NOVA (16 april 2010).

14 Cees Brinkhuizen, 'Plannen voor hersenonderzoek bij delinkwenten' *KRI maandblad reklassering* 3 (1978); Cees Brinkhuizen, 'Amerikaans onderzoek: 'Alle criminelen hebben dezelfde afwijking'' *KRI maandblad reklassering* 4 (1978); Cees Brinkhuizen, 'Amerika wil verbod op onderzoek met gedetineerden', *KRI maandblad reklassering* 4 (1978); Cees Brinkhuizen, 'Kriminologisch onderzoek aan banden', *KRI maandblad reklassering* 5/6 (1980); Cees Brinkhuizen, 'Buikhuisen wil nu kinderen onderzoeken. Plan voor

11 Berkvens, Profiel; Ben Haverman, 'Buikhuisen in antiek', *Volkskrant* (13 september 1997).

12 Theo Doreleijers, 'De affaire Buikhuisen', *Pedagogiek in de praktijk* (juni 2005) 35.

Deze analyse concentreert zich op de argumenten waarop de auteur de nadruk legde, welke informatie de auteur gaf en van welke (discursieve) verwijzingen hij gebruik maakte. De taal en het discours dat gebruik werd in het tijdschrift *KRI* wordt zo onderzocht. Een discours is in deze Foucauldiaanse betekenis een taal die een constructie van de werkelijkheid weergeeft. Volgens Michel Foucault dragen discoursen bij aan de definitie van machtsrelaties en staan zij niet op zichzelf, maar conflicteren zij met elkaar en andere sociale kwesties als 'waarheid' en 'autoriteit'. Een objectieve waarheid bestaat niet volgens Foucault, maar het is volgens hem wel interessant om te kijken waarom de ene discursieve 'waarheid' machtiger is of wordt dan de andere.¹⁵ Om enige kaders te hanteren binnen het containerbegrip discours-analyse is er voor gekozen om binnen dit artikel de nadruk te leggen op de analyse van tekst, tekstproductie en distributie, en de sociaal-culturele analyse van het discours.

TEKSTANALYSE VAN *KRI*

"bio-sociaal" onderzoek ook in de kinderbescherming', *KRI maandblad reklassering* 5/6 (1980); Hans Kuné, 'Buikhuisen op zoek naar goodwill voor zijn bio-sociale criminologie' *KRI maandblad reklassering* 5/6 (1980).

15 Zie bijvoorbeeld: Sara Mills, *Discourse*, (Londen 2004) 14 – 20.

De affaire Buikhuisen kon alleen ontstaan via een discours dat door de media in stand werd gehouden. Wanneer er een ideologisch beeld gedestilleerd moet worden uit de artikelen in *KRI*, komt het beeld naar voren van Buikhuisen als een wetenschapper die moeilijk te vertrouwen is, mede door zijn connecties met het ministerie van Justitie. Als oprichter van het WODC, dat als instituut impopulair was in zowel de academische- als de reclasseringswereld, kon de terugkeer van Buikhuisen naar de academische wetenschap niet anders dan met wantrouwen bekeken worden. Het WODC lag in *KRI* al vaker onder vuur. De impact van het eerste artikel "Plannen voor hersenonderzoek bij delinkwenten" is enorm geweest.¹⁶ De daarin gepresenteerde informatie was selectief en eenzijdig, maar vormde wel de basis voor de controverse. De term 'herenonderzoek' in de kop bleek een effectief voorbeeld van wat men tegenwoordig *framing* noemt. Dat is het uitlichten van bepaalde aspecten en het leggen van de nadruk hierop, zodat men het geheel voornamelijk met deze aspecten gaat associëren. Het onderzoek van Buikhuisen werd door succesvolle framing meteen aan de termen 'herenonderzoek' en 'biosociaal onderzoek' gekoppeld. Deze termen werden vrijwel onverkort overgenomen door

16 Brinkhuizen, 'Plannen voor herenonderzoek bij delinkwenten'.

*Het
onderzoek
van
Buikhuisen
werd aan
‘hersens
onderzoek’
en
‘biosociaal
onderzoek’
gekoppeld*

de landelijke pers. Buikhuisen was jaren bezig met ontkennen dat hij met elektrode-implantaten in de hersenen wilde werken, of erger, schedellichtingen wilde verrichten. Ook in de andere

artikelen werd er steeds op gewezen dat dergelijke ingrepen in de hersenen ook tot het repertoire van Buikhuisen konden gaan behoren. Bovendien waren de verwijzingen die in het eerste artikel van de *KRI* naar het Nationaalsocialisme en Lombroso gedaan werden, sterke en beeldende strategieën om Buikhuisen verdacht te maken en te associëren met denkbeelden die bepaald niet populair waren in de publieke opinie en in de wetenschap.¹⁷

In de artikelen in *KRI* werd veel aandacht besteedt aan de rol van delinquenten in zijn onderzoek. Er werd veel geschreven over de angst dat gevangenen verplicht mee zouden moeten doen aan het onderzoek van Buikhuisen, en ook leek men bang te zijn voor de

mogelijkheid dat het onderzoek van Buikhuisen tot curatieve biologische ingrepen zou leiden. Biologische ingrepen op de gevangenen zou tot mogelijke inperking van hun rechtspositie kunnen leiden en dit was een grote zorg voor de reclasseringsmedewerkers. In de artikelen werd daarnaast de persoon Buikhuisen negatief gepresenteerd. Hij werd afgeschilderd als een eenling die tegen beter weten in, en ondanks alle kritiek van vakgenoten, doordramde in de biologische richting. Dat hij daardoor voet aan de grond kreeg bij de Universiteit Leiden werd gepresenteerd als een calculatiefout van de universiteit en zijn onderzoek werd als kansloos gepresenteerd in *KRI*. Zelfs potentiële medestanders hadden grote bezwaren.¹⁸ Buikhuisen werd neergezet als een ‘gevaar’ dat steeds weer op zou kunnen duiken en verzet tegen hem leek vele middelen te heiligen.¹⁹

Door alle artikelen die gepubliceerd zijn over het onderzoek van Buikhuisen schemert in de *KRI* de vaste overtuiging door dat bestrijding van criminaliteit vooraleerst door de aanpassing van maatschappelijke structuren dient te gebeuren. Het individualiseren van

18 Hans Kuné, ‘Buikhuisen op zoek naar goodwill voor zijn bio-sociale criminologie’, *KRI maandblad reklassering* 5/6, (1980)

19 Cees Brinkhuizen, ‘Kriminologisch onderzoek aan banden’, *KRI maandblad reklassering* 5/6, (1980).

17 Ibidem.

crimineel gedrag wordt als een heilloze, achterhaalde weg gezien. In een discours waarin criminaliteit een maatschappelijke systeemfout is, ligt het accent op de emancipatie van de gestigmatiseerde crimineel. De regering (een coalitie van CDA en VVD onder leiding van premier Dries van Agt) leek in de perceptie van *KRI* niet geïnteresseerd in de aanpassing van maatschappelijke structuren, maar had slechts baat bij de instandhouding ervan. Buikhuisen was adviseur geweest van premier Van Agt toen deze nog minister van Justitie was in de voorgaande drie kabinetten en dat maakte zijn 'individualiserende' onderzoek extra verdacht. Buikhuisen was de gouvernementele criminoloog die het individu zou kunnen gaan aanpassen aan de maatschappij in plaats van andersom.

HET DISCOURS VAN *KRI*

Het beeld dat van Buikhuisen geschetst werd in onder andere *KRI* verspreidde zich en zorgde er uiteindelijk voor dat zijn carrière bergafwaarts ging. Nederland kende eind jaren zestig een aantal verzuilde reclasseringsinstellingen die zich allemaal vanuit hun levensbeschouwelijke perspectief bezighielden met de integratie van (ex)gedetineerden in de maatschappij. Daarnaast lichtten zij Justitie in over de sociale omstandigheden van personen die van misdrijven verdacht waren. De verschillende re-

classeringsinstellingen worstelden door de toenemende professionalisering met hun identiteit in het begin van de jaren zeventig. Reclasseringsambtenaren hadden steeds meer moeite met de rol die hen werd gegeven om als een soort verlengstuk van Justitie te dienen. Met name de voorlichtingstaak, waarbij zij de rechter adviseerden over de op te leggen straf, lag gevoelig omdat de reclassering in deze rol feitelijk onderdeel was van de strafrechtsketen. Aangezien de meeste reclasseringsambtenaren maatschappelijk werkers waren, die geleerd hadden op te komen voor belangen van hun cliënten, kwamen zij voor ethische problemen te staan.

In de nota *De identiteit van de reclassering* uit 1972 werd een nieuwe visie op dit probleem uiteengezet. Justitie en de reclassering zouden niet uit elkaar gaan, zoals door sommigen werd geopperd, maar zouden gelijkwaardige partners worden. De reclassering stond niet langer in dienst van Justitie. Door deze herpositionering werd het gemakkelijker om de voorlichtingstaak uit te voeren en kritiek te geven op de strafrechtspleging in Nederland. Deze 'maatschappijkritische' houding werd zo dus expliciet opgenomen in de doelstelling van de reclassering. Deze nieuwe oriëntatie zorgde ervoor dat de aandacht van de reclassering op de cliënt kwam te liggen door te streven naar verdere humanisering van het strafrecht en eventuele hervorming van het straf-

73 fol 113

"Zo mag staatssecretaris Maas zich er niet van af maken, in moet beleid maken". Een verslag van een teleconferentie vergadering van de Tweede Kamercommissie voor Justitie over een al even teleconferentie Nieuw Gooisewijk. Een bespreking van het gevoersbeleid die vastloopt in praatpraat.

PAGINA 5

Het KRI-katern van dit nummer is een opsomming van het krap ingewikkelde verloop van de misdadigers in een bekende ABC te verspreiden. Van Adolphe tot Zandbergen, een overzicht van Rudie Kagle.

PAGINA 11

Woonwagterbewoners. Volgens de politie voorwerpen die van het kamp in Vlijmen al overal in hun dagelijkse kleren. De karpbewoners verwerpen de politie sluitingsmaakt. Woonwagterbewoners doen hun best, bieden hun diensten aan op de overvolle getto's. Nieuw en welen te worden leven in een viciuze cirkel, wereld naar alleen harde jolies een uitslag lijken te beten.

PAGINA 19

KRI

MAANDEBLAD RECLASSERING - JRG. 8 - NR. 4 - JUNI 1978

Foto ABC press

Amerikaans onderzoek: 'ALLE KRIMINELLEN HEBBEN DEZELFDE AFWIJKING'

De moderne criminologen hebben ongelijk: misdadigers zijn geen slachtoffers van hun omgeving. Ze zijn werkelijk anders dan andere mensen en hun afwijking bestemt daarin dat ze overheerst worden door hun "kriminele persoonlijkheid". Ze zijn behept met "een misdadige geest" en maken daardoor aan de lopende band "kriminele denkfouten".

De afwijking kan echter met een redelijke kans op succes behandeld worden: misdadigers die bereid zijn een therapie te ondergaan die gericht is op een "diepgaande verandering van de persoonlijkheid" kunnen van hun kriminele neigingen verlost worden. Alle andere pogingen om criminaliteit te voorkomen zijn tot mislukken gedoemd.

Dit is, in essentie, de conclusie van een omvangrijke Amerikaanse studie onder 265 Kriminellen. Een interview over het omstreden onderzoek op pagina 3.

Het blad KRI

fen in het algemeen.

Deze nieuwe, meer activistische rol van de reclassering vond ook zijn weer-
slag in het tijdschrift *KRI*. *KRI* was in
1969 opgericht door de verschillende
verzuilde reclasseringsinstellingen in
Nederland.²⁰ In 1974 werd in een nota

een koerswijziging voor *KRI* uiteenge-
zet, met daarin zeer expliciet weergege-
ven wat het doel van *KRI* zou moeten
zijn:

‘*KRI* wil op een voor iedereen lees-

reclasseringsblad’, d.d. 30 december 1969,
ARVV, inv. 1363.

20 Bijlage bij brief: ‘Basis gezamenlijk

bare manier iets duidelijk maken van en over structuren en systemen die recht en onrecht in stand houden. (...) wil Kri op brede schaal de noodzakelijke informatie over het gekozen werkterrein verspreiden en bestaat er een kans dat Kri bij kan dragen tot een beïnvloeding van de samenleving op het punt "reactie op afwijkend gedrag"²¹

KRI deed dit door het brengen van nieuws, commentaren, artikelen, boekbesprekingen, interviews en reportages. Deze hadden als thema strafrecht, reclassering, kinderscherming, TBR (het huidige TBS) en het gevangeniswezen.²² *KRI* had een onafhankelijke redactie die alleen achteraf verantwoording hoefde af te leggen aan de directie van de Vereniging van Reclasseringsinstellingen. Dit werd ingevoerd om te voorkomen dat het tijdschrift een product van 'de pen van de baas' werd.²³ Terugblikkend plaatst oud-redacteur Cees Brinkhuizen dit ideaal in de context van de democratiseringsbeweging die begonnen was op de universiteiten eind jaren zestig. Het geloof in een kri-

tisch orgaan dat - net als op universiteiten- ontwikkelingen van binnen en buiten becommentarieerde, werd heilzaam geacht voor het democratisch gehalte van de reclassering.²⁴

De doelgroep van *KRI* bestond in 1975 uit advocaten, leden van de rechterlijke macht en reclasseringsambtenaren, maar ook werkers in de kinderscherming, het gevangeniswezen, hulpverleners, politie, studenten rechten en studenten aan sociale academies.²⁵ De redactie selecteerde nadrukkelijk op onderwerpen die ook voor de landelijke media interessant waren en plaatste dergelijke onderwerpen met pakkende koppen en foto's op de voorpagina. Deze artikelen werden daarnaast aangekondigd in persberichten. Zo kon men ondanks de beperkte oplage (10.00 stuks in juni 1978) toch veel maatschappelijk impact genereren. Wanneer mensen uit het justitiële veld nieuwswaardige kwesties te weten kwamen, was het doorspelen van deze informatie aan *KRI* effectiever dan naar een landelijk dagblad te gaan, omdat het nieuws uit *KRI* door vrijwel alle landelijke dagbladen overgenomen werd. Het blad had een serieuze en betrouwbare reputatie opgebouwd als opinietijdschrift en de landelijke media

21 'Notitie betreffende KRI' Landelijk bureau SRI/VvRI, d.d. 14 december 1974, I, ARVV, inv. 872.

22 Ibidem I.

23 'Verslag van het gesprek over het redactiestatuut KRI op 10 augustus 1976' gesprek tussen enkele directieleden van VvRI-instellingen en de redactie van KRI, ARVV inv. 872.

24 Interview C. Brinkhuizen.

25 'Notitie betreffende KRI' Landelijk bureau SRI/VvRI, d.d. 14 december 1974, III, ARVV inv. 872

namen publicaties uit *KRI* snel over.²⁶

SOCIAAL-CULTURELE ANALYSE

KRI kan als orgaan van de reclassering gezien worden omdat het zich in het veld van het welzijnswerk bevond. De meerderheid van de reclasseringsmedewerkers waren immers maatschappelijk werkers die een opleiding hadden gevolgd aan de sociale academie. De sociaal-culturele context van het discours van *KRI* dient dus beschouwd te worden binnen de Nederlandse welzijnssector in de jaren zeventig en tachtig. Het einde van de jaren zeventig lijkt achteraf een overgangsfase te zijn geweest binnen het welzijnswerk, waarin een periode van ongekende bloei en groei overging in een periode van zowel financiële als ideologische herbezinning. Deze fase loopt gelijk met het einde van het progressieve kabinet-Den Uyl en de start van het conservatieve Kabinet-Van Agt in 1977. Begin jaren zeventig werd het welzijnswerk wetenschappelijk gestut door de zogenaamde andragogie, die met 'sociale technologie' de sociale problemen beweerde op te kunnen lossen. De basis van deze theorie was de maakbaarheid van de samenleving. Sociale academies werden als broedplaatsen

26 Notitie 'KRI in de tweede helft van de jaren tachtig (de KRI-redactie reageert op de voorzet van Melle Dotinga)' ongedateerd, waarschijnlijk begin 1984, 1-2, ARVV inv. 872; interview C. Brinkhuizen.

voor 'sociale actie' gezien, met als bekendste voorbeeld de neomarxistische Hogeschool 'de Horst' in Driebergen. Hier werd opgeroepen tot 'kollektieve machtsvorming' en 'structuurbewustwording'.²⁷

De groei van het welzijnsnetwerk ging gepaard met kritiek. Jan Blokker wond zich in *de Volkskrant* van 7 maart 1974 op over 'de terreur van de sociale wetenschappen' en de 'dictatuur van de kletsboek'.²⁸ Serieuzer van aard was de kritiek van Hans Achterhuis die in zijn boek *De markt van welzijn en geluk* grote vraagtekens plaatste bij zowel de professionaliteit als de effectiviteit van de hulpverlening. Het einde van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig laat aldus een verschuiving zien in het discours over de hulpverlening in het algemeen, en de reclassering in het bijzonder. Ook financieel werden de kaders in deze jaren steeds strikter, zowel in de welzijnssector in het algemeen als voor de reclassering in het bijzonder. Het *no-nonsense* beleid van het kabinet-Lubbers liet geen uitgebreid gefinancierde welzijnssector meer toe die zich

27 Bijlsma en Janssen, *Sociaal Werk* 59; Maarten van der Linde, *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*, (Amsterdam 2007) 219; Maarten van der Linde, *De Horst 1945-1990. Beelden van een bewogen verleden*, (Driebergen 1991) 72.

28 Geciteerd in: Bijlsma en Janssen, *Sociaal Werk*, 59.

bezigheid met moeilijk definieerbare en meetbare grootheden als 'emancipatie', 'criminele politiek' en 'sociale actie'.

De periode waarin de *KRI*-artikelen geschreven werden, kan gezien worden als een grillige overgangsfase. Tegenover studies zoals die van Achterhuis stond een boek als *Politiserende hulpverlening* van Bert de Turck, dat beweerde dat individuele problemen niet 'geïndividualiseerd' of 'gemedicineerd' moeten worden. Problemen van cliënten dienen '(..) [vertaald te worden] in aanklachten tegen maatschappelijke mistoestanden en gebreken.'²⁹ Het discours in de artikelen van *KRI* is duidelijk nog die van de reclassering als criticaster van het strafrecht en meer specifiek van de rol die de overheid hierin had. Niet verrassend is dat *KRI* als reclasseringsblad zich hierbij richtte op de emancipatie van delinquenten, en dat in het discours sterk de nadruk kwam te liggen op de angst voor de schending van deze, door hun afhankelijkheidsrelatie kwetsbare, groep. Het daderaspect van delinquentie werd amper genoemd omdat dit indruiste tegen het uitgangspunt dat maatschappelijke structuren delinquentie veroorzaakten. De afwerende reactie die *KRI* gaf op het onderzoek van Buikhuisen reflecteerde enerzijds de angst dat hij door zijn onderzoek het paradigma van de hulpverlening, dat er alleen sociale oorzaken

zijn voor afwijkend gedrag bestaan, zou gaan bedreigen, en anderzijds dat Buikhuisen als voormalig overheidsdienaar helemaal geen belang zou hebben bij de verandering van deze sociale oorzaken, omdat

dit de macht van de 'heersende elite' aantastte. Buikhuisen zou met zijn onderzoek wellicht de bestaansreden van de reclassering kunnen aantasten, mocht hij kunnen aantonen dat de biologische component een belangrijke factor in het ontstaan van delinquentie zou kunnen zijn. De veelvuldige kritische berichtgeving die in *KRI* op het WODC geleverd werd, moet ook

*Het beeld
dat van
Buikhuisen
geschetst
werd
zorgde er
uiteindelijk
voor dat
zijn carrière
bergafwaarts
ging*

in deze context gezien worden. Het WODC was het verlengde van de macht en onderzoekers van het WODC werden in het algemeen met argwaan tegemoet getreden. Ook het WODC wilde de efficiëntie van de reclassering onderzoeken en vormde dus eveneens een bedreiging voor de reclassering.³⁰

29 Bert de Turck, *Politiserende hulpverlening*, (Nijmegen 1978) 183.

30 Zie bijvoorbeeld: 'De reklasseerder te kijk gezet' *KRI* 2/3 (1979); 'Het pes-

KRI verwees in het artikel ‘Hersenonderzoek bij delinquenten’ effectief naar het discours over de Tweede Wereldoorlog.³¹ De columns van Brandt Corstius gingen veel verder in de associatie tussen Buikhuisen en het fascisme. Chris van der Heijden heeft recentelijk onderzoek gedaan naar de associatie van Buikhuisen met het fascisme en komt tot de conclusie dat Buikhuisen een norm overtrad die gerelateerd was aan de oorlog. Alleen hierdoor kon het onderzoek van Buikhuisen een publieke ‘affaire’ worden.³² Die norm was ‘het doen van hersenonderzoek bij delinquenten’, exact de titel van het *KRI*-artikel. Hersenonderzoek riep nog te sterk het beeld op van Nazi-praktijken. Het artikel kon, of het nu waar was of niet dat Buikhuisen hersenonderzoek wilde gaan doen, dankzij de verwijzing naar het machtige discours over de Tweede Wereldoorlog de impact genereren die uiteindelijk de ‘affaire Buikhuisen’ deed ontstaan.

simisme van Baauw en duur betaalde nep van het WODC’ *KRI* 9 (1979); ‘WODC-onderzoek schendt privacy oud TBR-gestelden’ *KRI* 3/4 (1980).

31 Brinkhuizen, ‘*Plannen voor hersenonderzoek bij delinquenten*’.

32 Chris van der Heijden, *Dat nooit meer. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*, (Amsterdam 2011), 527.

CONCLUSIE

In dit artikel is op drie niveaus gekeken naar het discours: op microniveau, meso-niveau en macroniveau. Eerst is op microniveau ingezoomd op de teksten die over Buikhuisen in het tijdschrift *KRI* geschreven werden en zijn deze teksten geanalyseerd. Vervolgens is op meso-niveau geput uit archiefstukken van het archief van de Algemene Reclasseringsvereniging. De context waarin *KRI* zich bevond is beschreven, en oud-redacteur Cees Brinkhuizen is geïnterviewd. De meeste artikelen over Buikhuisen werden geschreven door Cees Brinkhuizen toen hij eindredacteur van *KRI* was. Tot slot is er een sociaal-culturele analyse gedaan om te verklaren in welk milieu *KRI* en Buikhuisen schreven.

Uiteraard is ‘objectieve’ discoursanalyse vrijwel onmogelijk, omdat alleen de discursieve elementen herkend zullen worden die de discoursanalyticus opvalt. Het discours van *KRI* in de jaren 1978 – 1980 in reactie op het onderzoek van Buikhuisen laat zich kenmerken door vrees voor de aantasting van de rechten van delinquenten. Het discours in *KRI* vertegenwoordigde de gedachte dat de maatschappelijke structuren aangepast zouden moeten worden, en niet het individu. De delinquenten waren dus slachtoffers van deze structuren. De overheid had geen belang bij een dergelijke visie, die was immers alleen in haar eigen machtshandhaving

geïnteresseerd, en die had baat bij een dergelijke onderdrukkende structuur. Het discours in *KRI* heeft hiermee raakvlakken met het marxistische ideologie-discours.³³ De persoon Buikhuisen leek als representant van ‘de macht’, ofwel de overheid, afgeschilderd te worden. Biologisch onderzoek bij delinquenten was in de optiek van *KRI* in lijn met onderzoek in nationaalsocialistisch Duitsland en hiermee uiterst verwerpelijk. Hiermee verwees *KRI* expliciet naar het machtige goed/fout discours over de Tweede Wereldoorlog. Deze verwijzing was een bewuste, en hiermee kon de discussie over biosociaal onderzoek een nationale ‘affaire’ worden.

De reikwijdte van het discours was groot ondanks de beperkte oplage, en beperkte zich niet tot justitiekringen omdat de redactie effectief de landelijke media wist te bereiken. Het doel van het uitgeven van *KRI* was immers het beïnvloeden van de publieke opinie. Het discours van *KRI* was niet het discours van de reclassering, hiervoor was de redactie te autonoom en de kritiek van binnenuit te fors. Het discours werd in belangrijke mate gevormd door de linkse, progressieve redactie van *KRI*, en werd soms flink aangezet om de ‘verkalkte’ structuren ‘op te schudden’. Het discours van *KRI* lijkt zo te passen in dat van de hulpverlening in de jaren

zeventig, dat van de maakbare samenleving, democratisering, emancipatie van kwetsbare groepen en sociale actie.

De slotsom was dat Buikhuisen zijn wetenschappelijke carrière ten onder zag gaan door het machtige discours wat *KRI* vertegenwoordigde. Het wapengekletter maakte een weloverwogen taxatie van de kwaliteit van zijn onderzoeksvoorstellen vrijwel onmogelijk, want daar viel (en valt) ook zonder

Eelco Boss (35) is vierdejaars deeltijdstudent geschiedenis en heeft een brede historisch interesse waaronder de Nederlandse ‘Gouden Eeuw’, burgerlijke cultuur, wereldgeschiedenis en politieke ideologieën. Dit artikel kwam voort uit zijn paper voor Onderzoekseminar III Criminal Minds. Naast zijn studie werkt Eelco Boss als docent op het HBO. Eelco Boss is getrouwd en heeft drie kinderen.

33 Zie hiervoor bijvoorbeeld: Michael Freeden, *Ideology, A Very Short Introduction*, (Oxford, 2003) 5.

Special: middeleeuwse gezelligheid bij Marietje thuis

GIDI POLS EN COEN REUMER

In deze aloude rubriek heeft de Aanzet ditmaal een primeur: het koken *met* Marietje verandert in een koken *bij* Marietje. Samen met Marietje heeft de redactie in Marietjes statige historische woning, op een steenworp afstand van de Universiteitsbibliotheek, een Engels veertiende-eeuws dessert van witte wijn en gemberkoekjes bereid.

Marietje ontvangt ons in de ruime achterkamer van haar huis, waar wij aan tafel binnen de kortste keren een middeleeuws receptenboek voor onze neus krijgen. Opgewekt vertelt ze dat we ditmaal een dessert in de Aanzet kunnen publiceren. Het recept van dit middeleeuwse dessert staat naamloos in een verzamelbundel van middeleeuwse recepten, *Diversa Cibariorum* nr. 21,¹ die gebruikt werd aan het hof van koning Richard II. Het recept zelf is vrij lastig te lezen is omdat het in het oud-Engels geschreven is. Daarnaast staan er ook nog enkele letters in die wij in het huidige alfabet niet kennen. Voor onze middeleeuwspecialiste blijkt dit geen enkel probleem.

**“21 Pynite. Wyn, sucre, iboilled
togedere; gyngbred & hony,
poudre of gynger & of clouwes;
ipiht wijp pynes gret plentee,
& schal beon adressed in coffyns
of flour of chasteyns: þe
colour Ȝolou wyþ saffroun.”**
Het originele recept

Marietje vertelt ons dat “de Ȝ (onderste regel tweede woord) uitgesproken moet worden als z en de þ (meerdere plaatsen in het recept) uitgesproken hoort te worden als th.” Na deze taal-

kundige les besluit Marietje dat het de hoogste tijd is om te gaan koken.

De redactie wordt in tweeën gedeeld. De ene helft gaat aan de slag met het snijden en fijnstampen van de tamme kastanjes, om daarna met dit meel kastanjedeeg te maken. Marietje zelf gaat ondertussen met de andere helft van de redactie de vulling bereiden. De ingrediënten verdwijnen één voor één in een, volgens Marietje, “ferme” pan. Halverwege wordt een theelepeltje tevoorschijn gehaald en krijgen alle aanwezigen in de keuken een lepel om te proeven. Marietje zelf gebruikt hiervoor een speciale lepel met aan het uiteinde een afbeelding van een olifant, die zij haar “olifantentheelepeltje” noemt. De uitkomst van het proeven is dat anderhalve fles wijn niet naar wens van de chef-kok is. Daarom giet zij er nog een halve fles wijn bij. Achteraf gezien was dit misschien niet noodzakelijk geweest, omdat de wijn in het eindresultaat erg overheersend.

Na nog een ronde proeven keurt Marietje de vulling goed en merkt verrukt op dat de vulling nu geel van kleur is, zoals het recept voorschrijft. “De vorige keer dat ik de vulling maakte, kreeg het een rode teint door de rode wijn die ik toen gebruikte” vertelt ze erbij als uitleg voor haar blijdschap. Intussen giet ze de inhoud van de pan in de schaal van kastanjedeeg. In de inmiddels door kaarslicht verlichte achterkamer, waarvan de wanden vol staan met overvolle

1 *Curie on Inglysch. English Culinary Manuscripts of the Fourteenth Century (including The Forme of Cury)*, edited by Constance B. Hieatt and Sharon Butler (Oxford University Press 1985), p. 47.

boekenkasten, nuttigt de redactie van de Aanzet samen met Marietje het overheerlijke gerecht. Anders dan in de Middeleeuwen, toen het tafelkleed een soort collectief servet was, krijgen wij elk een keurig wit servetje. Tijdens de maaltijd vertelt Marietje dat ze de middeleeuwse recepten eerst op gasten uittest voordat ze het aan de Aanzet doorspeelt; dit gebeurt uiteraard alleen met de geslaagde recepten, voegt ze er lachend aan toe. Marietje, content als ze is met het resultaat, neemt nog een portie vanwege haar naar eigen zeggen middeleeuws grote maag. Zo'n maag is ook wel nodig: het gerecht ligt enigszins zwaar op de maag, en is dan ook niet vergelijkbaar met een modern toetje.

Marietje

INGREDIËNTEN

Voor 8 personen

Vulling:

- 5 eetlepels pijnboomspitten
- 2 flessen droge witte wijn
- 24 gemberkoekjes
(verkrijgbaar bij

Delicatessen Jac. Bostelaar op de
Steenweg nr. 21-23 te Utrecht)

- 3 kleine eetlepels rietsuiker
- 2 flinke scheuten honing
- flinke mespunt gemberpoeder
- mespuntje kruidnagelpoeder
- 25 draadjes saffraan.

Bakjes:

- 400 gram gekookte tamme
kastanjes
- mokje water
- 3 eetlepels olijfolie.

BEREIDING

Het dessert bestaat uit twee delen: de bakjes van tamme kanstanjemeel en de vulling van witte wijn, pijnboomspitten en gemberkoekjes. Bereid het gerecht op de volgende manier:

Snij de kastanjes fijn en vijzel het totdat het in meel verandert. Voeg water en olie toe en kneed het tot een plakkerig en samenhangend deeg. Bekleed met dit deeg meerdere schaaltes of één grote schaal.

Maak daarna de vulling. Giet de

witte wijn in een pan. Breek de gemberkoekjes in stukjes en voeg deze toe aan de wijn. Doe de rietsuiker, honing en pijnboompitten erbij en zet de pan op het vuur. Blijf het geheel goed roeren zodat de koekjes uit elkaar vallen. Voeg het gember- en kruidnagelpoeder toe. Vijzel ondertussen de saffraan fijn en doe dit erbij. Haal de pan van het vuur en laat de vulling een half uur opstijven. Giet daarna de vulling in de bakjes van kastanje-deeg en serveer direct.

Dranktip: ambachtelijk appelsap<<

Het internet als ‘tool of liberation’?

De liberaliserende werking van het internet tijdens de Arabische revolutie

LAURENS BLUEKENS

Eind december 2010 stak een Tunesische straatverkoper zichzelf uit onvrede over de toestand in zijn land in brand. Het was het startschot van de Arabische revolutie, waarin uiteindelijk verschillende dictatoriale regimes ten val werden gebracht. Onder andere Moebarak van Egypte en Ben Ali van Tunesië werden van hun troon gestoten.¹ Vaak wordt de rol van het internet en de sociale media in de protestgolf sterk benadrukt. Is dit terecht?

1 G. Blight, S. Pulham en P. Torpey, ‘Arab spring: an interactive timeline of Middle East protests’, *The Guardian* (web) 5 januari 2012.

De protestgolf wordt door velen als liberaliserend gekenmerkt. Het is echter nog te vroeg om te spreken van een democratiseringsgolf; welk blijvend effect de revolutie zal hebben op de politieke constellaties in het Midden-Oosten is namelijk nog niet bekend. De algemene term politieke verandering is daarom meer van toepassing. Hoe deze politieke verandering tot stand is gekomen, is iets waar de meningen over verschillen. Al snel werd in het journaal en in kranten gesproken over de rol van het internet. Het internet, en daarbinnen vooral sociale media als Facebook en Twitter, speelden een onmiskenbaar belangrijke rol in de revolutie.¹ Volgens velen bevorderden de sociale media de snelheid waarmee de protestacties georganiseerd en uitgevoerd werden.² Dit idee van een medium als motor achter politieke veranderingen is niet nieuw. Het internet werd in de begintijd door sommigen als brenger van politieke verandering of zelfs als liberaliserend afgeschilderd.³

1 C. van der Heijden, 'Democratisering', in: *De Groene Amsterdammer*, 6 april 2011; P.N. Howard en M.M. Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia. The role of digital media', in: *Journal of Democracy* 22 : 3 (juli 2011), 35 – 48, daar: 35, 41, 46 – 48.

2 NOS Journaal

3 A. Newey en A. Ecclestone et al. (eds), *Liberating cyberspace: civil liberties, human rights and the Internet* (Londen 1999) 1.

De Arabische revolutie heeft deze discussie nu weer nieuw leven ingeblazen.⁴ Er zijn veel internetenthousiastelingen die menen dat de Arabische revolutie door Facebook en Twitter is veroorzaakt.⁵ De vraag die zij zich moeten stellen, is: in hoeverre heeft het internet een liberaliserende rol gespeeld in de Arabische revolutie?

MEDIA IN DE MAATSCHAPPIJ

Meerdere auteurs hebben zich gebogen over deze vraag en de meesten zijn het er over eens dat de rol van het internet niet onderschat mag worden, maar dat een revolutie nooit toe te schrijven is aan één enkele factor. Hoewel het internet dus belangrijk is, speelt het alleen in combinatie met andere factoren een rol in het veroorzaken van politieke verandering.

Het idee dat het internet als 'agent of political change' gezien kan worden gaat terug naar verschillende studies over de rol van media in de maatschappij. De Canadese wetenschapper Marshall McLuhan (1911-1980) betoogde dat de introductie van een nieuw medium grote impact heeft op de sociale relaties en mentaliteiten

4 J. Goldsmith en T.Wu, *Who controls the internet? Illusions of a borderless world* (Oxford 2008), 179 – 184.

5 J. van Baelen en J. Mommsers, 'Ik word niet gearresteerd voor dit stukje!', in: *De Groene Amsterdammer*, 2 februari 2011

binnen een maatschappij. De politieke macht moet zich ongeacht de boodschap van het nieuwe medium aanpassen aan de nieuwe omstandigheden.⁶ Het internet zou in dit licht dus als 'agent of political change' gezien kunnen worden. Iemand die bevestigt dat een nieuw medium grote politieke verandering kan veroorzaken, is de Duitse socioloog en filosoof Jürgen Habermas (1929-heden). In zijn vaak geciteerde boek *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) gaat hij expliciet in op de rol die media spelen in de politieke transformatie van maatschappijen. Volgens hem speelde de circulatie van gedrukte media in vroegmodern Europa een cruciale rol in de overgang van een absolutistische naar een liberaal-democratische staatsinrichting. Deze gedrukte media stimuleerden de opkomst van een publieke sfeer, de openbare ruimte tussen de particuliere sector en de staat. In deze sfeer, in vroegmodern Europa concreet te zien in met name salons en koffiehuisen, kwamen individuen bijeen om vrij te discussiëren. Zij onderworpen hiermee de staatsactiviteiten aan kritiek en confronteerden de staat daar mee. Door deze vorm van publiek

debat kwam een kritische publieke opinie tot stand, die weer via de media kenbaar werd gemaakt. Volgens Habermas hadden gedrukte media hierdoor uiteindelijk een 'transformatieve impact' op het institutionele bestel van staten. De media speelden zo een vitale rol bij het tot stand komen en handhaven van democratie in Europa.⁷

Ondanks kritiek uit verschillende hoeken, is de theorie van Habermas door veel wetenschappers gebruikt als uitgangspunt voor onderzoek naar de rol van media, publieke opinie en publieke sfeer in verschillende historische periodes. Zo deed de Franse historicus Roger Chartier dat voor de Franse Revolutie in zijn boek *The cultural origins of the French Revolution* (1991). Ook John B. Thompson, een Engels socioloog die zich toelegt op media, gebruikte voor *The media and modernity* (1995) onder meer het werk van Habermas als theoretische onderlegging. De ideeën van Habermas zijn echter niet zonder meer toepasbaar

*Interactie
tussen
verschillende
media
deed de
dictatoriale
regimes de
das om*

6 A. Stille, 'Marshall McLuhan is back from the dustbin of history; with the internet, his ideas seem again ahead of their time', *The New York Times* (web) 14 oktober 2000; John B. Thompson, *The media and modernity. A social theory of the media* (Cambridge 1995) 7 – 9.

7 Thompson, *The media and modernity*, 7 – 9, 69 – 75, 130 – 132, 235 – 236.

op alle moderne media, waaronder satelliettelevisie en het internet. Sommige media dragen namelijk niet significant bij aan het kritische debat dat plaatsvindt in de publieke sfeer. Door bijvoorbeeld radio en televisie wordt actief debat tussen burgers vervangen door een voor een groot deel van de bevolking passief debat dat enkel in hun naam wordt gevoerd. Deze media worden gemonopoliseerd door een klein gedeelte van de bevolking. Er is daarbij geen werkelijke dialoog meer tussen burgers en ook valt het ruimtelijke idee van een publieke sfeer deels weg, omdat burgers elkaar niet meer lijfelijik treffen.⁸ Ook de mobiele telefoon en satelliettelevisie zijn media die in geringe mate bijdragen aan het kritische debat.⁹ De groeiende professionalisering en commercialisering van de media in de loop van de 20e eeuw zorgden volgens Habermas uiteindelijk voor afbrokkeling van de zo belangrijke, kritische, op debat gebaseerde publieke sfeer.¹⁰ In dit licht is de komst

van het internet interessant. Dit nieuwe medium herdefinieerde de ruimtelijke dimensie van het publieke domein door het virtueel te maken, in de vorm van een cyberspace. Hoewel mensen elkaar hierin niet lijfelijik treffen, is het wel mogelijk (directe) sociale interactie te hebben in cyberspace. Het internet legt zowel de productie als consumptie in de handen van de gebruiker. Bovendien is het internet in theorie voor iedereen toegankelijk. E-mail en internetpagina's, maar vooral chatboxen, fora en tegenwoordig ook sociale media als Facebook en Twitter lijken in die zin te zorgen voor een heropleving van de publieke sfeer. Het internet bood binnen die sfeer nieuwe mogelijkheden tot discussie en uiting van kritiek. Habermas zelf heeft zich niet noemenswaardig uitgelaten over het internet, en de koppeling tussen zijn theorie en dit nieuwe medium is dan ook niet zonder meer te maken.

INTERNET IN DE ARABISCHE REVOLUTIE

Tijdens de Arabische revolutie vormde de breed gedragen frustratie onder het volk over allerlei zaken een explosieve voedingsbodem en initiator van protest, en dat kwam op meerdere manieren naar buiten.¹¹ De revolutie steunde

8 R. Chartier, *The cultural origins of the French revolution (Londen 1991)* 20 – 27; Thompson, *The media and modernity*, 7 – 9, 131 – 132, 235 – 236.

9 C. Shirky, 'The political power of social media. Technology, the Public Sphere, and Political Change', in: *Foreign Affairs* (januari / februari 2011).

10 T. Röhle, 'Power, reason, closure: critical perspectives on new media theory', in: *New Media Society* 7 : 403 (2005) 403

– 422, daar: 411 – 412.

11 E. Zuckerman, 'The first Twit-

dus niet exclusief op het internet. Het is echter niet de vraag of het internet de oorzaak van de revolutie is, maar in hoeverre het internet een liberaliserende rol toe te schrijven is. Het medium is in eerst instantie een belangrijke manier van uiting van de genoemde onvrede. Burgers maakten met behulp van mobiele telefoons veelvuldig opnames van misstanden, demonstraties en andere gebeurtenissen, die ze vervolgens via onder meer Twitter, Facebook en YouTube verspreidden. Deze toepassingen werden ook als podia voor kritische betogen gebruikt. Voor rapportages pikten satelliettelevisiezenders als al-Jazeera deze afbeeldingen, filmpjes en teksten meer dan eens van het internet.¹² Het

ter revolution?', *Foreign Policy* (web) 14 januari 2011; S. Z. Janmohamed, 'People, not technology, are agents for change', Mideastposts.com (web) 17 september 2011; Shirky, 'The political power of social media'; E. Morozov, 'Tunisia, social media and the politics of attention', *Foreign Policy* (web) 14 januari 2011; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 36, 40 – 41; S. Gustin, 'Social Media Sparked, Accelerated Egypt's Revolutionary Fire', *Wired* (web) 11 februari 2011.

12 Janmohamed, 'People, not technology, are agents for change'; Shirky, 'The political power of social media'; 'Watching and waiting, Tunisia's revolution', in: *The Economist*, 15 januari 2011; Morozov, 'Tunisia, social media and the politics of attention'; 'Here comes anywhere. Smart thinking is needed about smart gadget's influence', in: *The Economist*, 8 oktober

is daarbij opvallend dat deze zender net als het internet een transnationaal aspect kent, omdat het vanuit Qatar wordt uitgezonden en de beelden met behulp van satellieten overal in de (Arabische) wereld te ontvangen zijn.¹³ De interactie van verschillende media die ten grondslag lag aan de verslaglegging van de protesten, deed de dictatoriale regimes volgens veel onderzoekers de das om. Als er sprake is van een liberaliserende werking van het internet, dan hadden andere media hier dus ook een minstens zo groot aandeel in bij de Arabische revolutie.¹⁴ Daar komt bij dat het internet in de Arabische wereld minder wijdverbreid is dan satelliet-

2011; Y. Lange, 'De informatierevolutie: nieuwe strategieën voor een opstand' in: *De Groene Amsterdammer*, 1 februari 2011; Van Baelen en Mommers, 'Ik word niet gearresteerd voor dit stukje!'; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 38.

13 E. Ghareeb, 'New media and the information revolution in the Arab world: an assessment', in: *Middle East Journal* 54 : 3 (2000) 395 – 418, daar: 405.

14 Janmohamed, 'People, not technology, are agents for change'; Shirky, 'The political power of social media'; 'Watching and waiting, Tunisia's revolution', *The Economist*; Morozov, 'Tunisia, social media and the politics of attention'; 'Here comes anywhere', *The Economist*; Lange, 'De informatierevolutie'; Van Baelen en Mommers, 'Ik word niet gearresteerd voor dit stukje!'; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 38.

televisie: circa twee derde heeft er een schotelantenne.¹⁵ In Egypte en Tunesië heeft vrijwel iedereen toegang tot een mobiele telefoon. Daar staat tegenover dat het analfabetisme relatief hoog ligt en een deel van de bevolking geen geld heeft om het internet op te kunnen.¹⁶ In Egypte heeft circa één op de vijf inwoners internet. In Tunesië gebruikte minder dan twintig procent van de bevolking sociale media.¹⁷ Het internet is voorbehouden aan een jonge, geletterde elite.¹⁸

Satelliettelevisie, en in zekere zin ook de mobiele telefoon, lijken dus met meer recht Arabische massamedia genoemd te kunnen worden en hebben in die zin meer een liberaliserende rol gespeeld. Critici van dit idee leggen in de lijn van Habermas nadruk op de relatief geringe bijdrage die satelliettelevisie levert aan het kritische debat. Het ontbreekt dit medium aan mogelijkheden voor gebruikers om met elkaar te communiceren in privésfeer, waardoor geen sprake is van actief debat. Het internet daarentegen legt zoals gezegd zowel de productie als consumptie in de

Arabisch toetsenbord

handen van de gebruiker.¹⁹ Daar staat tegenover dat de drempel om online protest aan te tekenen stukken lager ligt dan bij andere vormen van protest. In dat kader wordt ook wel gesproken van 'clicktivism' of 'slacktivism': het vanuit de bureaustoel, zonder noemenswaardige inspanning aantekenen van protest.²⁰ De impact van het internet, satelliettelevisie en mobiele telefonie zijn inzake de Arabische revolutie moeilijk afzonderlijk van elkaar te analyseren. Hoewel satelliettelevisie en mobiele telefonie misschien een grotere rol speelden in de revolutie, doet dit niet noodzakelijk afbreuk aan de liberaliserende kracht van het internet.

Dat het internet niet de (enige) hoofdrol lijkt te spelen, volgt ook uit de andere functie van het medium: naast

15 Lange, 'De informatierevolutie'; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 37 – 38

16 Lange, 'De informatierevolutie';

17 Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 37.

18 Lange, 'De informatierevolutie'.

19 Shirky, 'The political power of social media'

20 M. Van Grunsven, 'Liever lui dan activist', in: *De Groene Amsterdammer*, 20 oktober 2010; Lange, 'De informatierevolutie'.

het uiten van onvrede werd het internet ook gebruikt om demonstraties te organiseren. Via sociale media, blogs en e-mail werden data en locaties van pro-

Begin jaren '90 zag men internet als een niet te controleren en censureren medium testen doorgegeven. In januari 2011 wist het regime van Moebarak het internet in Egypte plat te leggen en werden enkele dissidente bloggers gelokaliseerd en opgepakt. Daarvoor al waren Twitter en Facebook uitgeschakeld.²¹ Het afsluiten van het internet had echter opvallend weinig effect: de

demonstraties bleven en de satellietzenders bleven daarvan verslag doen.²² Het internet leek dus geen cruciale rol te spelen in het tot stand komen van de protestacties. Uit het voorval volgt eveneens een ander argument waarom de liberaliserende werking van het internet niet overdreven moet worden. Net als in andere delen van de wereld lijkt ook het internet in het Midden-

21 Van Baelen en Mommers, 'Ik word niet gearresteerd voor dit stukje!'; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 48; Lange, 'De informatierevolutie'.

22 Lange, 'De informatierevolutie'.

Oosten de maatschappij al niet meer eenzijdig te beïnvloeden. Hoewel de situatie per land verschilt, bleek dat verschillende regimes een stevige greep hadden op het internet en het instrument als machtsinstrument inzetten. In Egypte werd het internet niet noemenswaardig gecensureerd, maar dat betekent zoals al is gebleken niet dat het regime het aan mogelijkheden ontbrak internetactivisten te lokaliseren en te vervolgen. Door het Committee to Protect Journalists werd Egypte in de top tien geplaatst van slechtste landen om blogger te zijn.²³ In Tunesië wist het regime het internet sinds 2005 grondig te censureren. Er werden politieke websites geblokkeerd, maar ook sociale media. In de zomer van 2010 voerde het regime een aantal phishingaanvallen uit (het achterhalen van inloggegevens door mensen te lokken naar een valse website en hen daar hun gegevens in te laten typen) op Google Mail en Facebook, met de bedoeling wachtwoorden te kraken en daardoor toegang te krijgen tot lijsten met activisten. Tijdens de protesten werden zo verschillende internetactivisten van hun bed gelicht. De

23 Van Baelen en Mommers, 'Ik word niet gearresteerd voor dit stukje!'; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 48; J. Palfrey, 'Middle East Conflict and an Internet Tipping Point', Technology Review (web) 25 februari 2011; Lange, 'De informatierevolutie'; Morozov, 'Tunisia, social media and the politics of attention'.

woede van het Tunesische volk richtte zich ook op de internetcensuur, waarvoor Ben Ali in januari 2011 probeerde de gemoederen te sussen door de teugels te laten vieren op het gebied van de media. Het internet werd daarbij weer grotendeels vrijgegeven.²⁴

Bij de controle die de Tunesische en Egyptische regimes uitoefenden en de censuur die ze toepasten op het internet, moeten een aantal kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste zijn er verschillende manieren om een internetblokkade te omzeilen. Het afsluiten van sociale media werd door de Tunesische bevolking ondervangen door over te stappen op communicatie per SMS. In Egypte wist een deel van de bevolking met behulp van ouderwetse inbelsverbindingen aangesloten te blijven op het internet. Voorts was het met bepaalde software mogelijk de maatregelen van Moebarak te omzeilen. Ook Google hielp hier aan mee en kwam met de 'speak-to-tweet' service, waarbij ingesproken voicemailen automatisch werden omgezet naar Twitterberichten. Er lijkt dus nog steeds sprake te zijn van een strijd om de controle over het internet tussen de staat en technisch vaardige activisten. Een tweede kanttekening is dat de opdracht van Moebarak om

het internet plat te leggen gebrekkig werd uitgevoerd. De bandbreedte van Egypte daalde inderdaad drastisch, maar dat kwam langzaam tot stand en er was uiteindelijk nooit sprake van een totale afsluiting van het internet.²⁵ Al dan niet als gevolg van aandringen van Obama werd het internet bovendien snel weer vrijgegeven.²⁶ Dit suggereert dat er bij de omgang met het internet ook internationale factoren van belang zijn. Ten derde is het veelzeggend dat beide regimes activiteiten ontplooiden om het internet te censureren of plat te leggen. Blijkbaar konden Moebarak en Ben Ali de vrijheid die hun bevolking zich veroorloofde in cyberspace, niet meer tolereren. Als dit niet als serieuze bedreiging voor de status quo werd gezien, waren de regimes waarschijnlijk niet tot actie overgegaan. Het internet vormde zo een belangrijk tegenwicht voor de staatsmedia.²⁷ Deze drie kant-

25 Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 48; Palfrey, 'Middle East Conflict and an Internet Tipping Point'.

26 Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 48; 'President Obama calls on Egypt to bring back the Internet, social media', Los Angeles Times (web) 28 januari 2011; 'Egypt internet comes back online', BBC News (web) 2 februari 2011.

27 Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 48; Palfrey, 'Middle East Conflict and an Internet Tipping Point'.

24 Zuckerman, 'The first Twitter revolution?'; Palfrey, 'Middle East Conflict and an Internet Tipping Point'; Howard en Hussain, 'The Upheavals in Egypt and Tunisia', 35 – 38.

tekeningen geven aan dat het argument dat regimes in het Midden-Oosten greep hebben op het internet, andermaal niet toereikend is om een liberaliserende werking van het internet uit te sluiten. Al is het moeilijk te zeggen in welke mate, het lijkt dat er in de Arabische revolutie inderdaad sprake van een dergelijke werking was

VERWACHTINGEN RONDOM HET INTERNET

Het is wel denkbaar dat de Arabische revolutie hierin een uitzondering was. Het internet werd in het Midden-Oosten relatief laat geïntroduceerd en is niet zo alomtegenwoordig als in andere delen van de wereld. Daardoor hadden regeringen minder ervaring met het internet als machtsondermijnend fenomeen en het effectief controleren daarvan, en daarom was er in een bepaalde mate ruimte voor de liberaliserende werking. Ook in technologisch geavanceerdere landen heeft het even geduurd voordat de greep van natiestaten volmaakt was.²⁸ In het Midden-Oosten vormt Iran het lichtend voorbeeld. Het Iraanse internet is op Israël na het grootste en meest geavanceerde van het Midden-Oosten, en de autoriteiten hebben daar inmiddels stevig greep op. In de eerste jaren van het vorige decennium, toen het Iraanse

internet flink groeide, was er nog sprake van een relatief vrij internet. In de jaren die volgden hebben de Iraanse autoriteiten er werk van gemaakt om hier een einde aan te maken.²⁹ Zo kon ook de 'Twitterrevolutie' van juni 2009, waarbij via Twitter een protest tegen de veronderstelde fraude bij de herverkiezing van Mahmoud Ahmadinejad op touw werd gezet, effectief in de kiem worden gesmoord.³⁰ Dit voorbeeld ten spijt is er natuurlijk geen garantie dat deze leercurve ook op andere Arabische landen van toepassing is.

In elk geval zijn de hooggespannen verwachtingen die hand in hand gingen met de komst van het internet gelogenstraft. In de begintijd van het internet, in de jaren 1980 en het begin van de jaren 1990, werd het nieuwe medium namelijk meer dan eens een liberaliserende werking toegedicht: 'It will be the great democratiser, levelling the play-

29 Shirky, 'The political power of social media'; Palfrey, 'Middle East Conflict and an Internet Tipping Point'; P. Feuilherade, 'Iran's banned press turns to the net', BBC News (web) 9 augustus 2002; 'Iran steps up net censorship', BBC News (web) 12 mei 2003; C. Rhoads en L. Chao, 'Iran's web spying aided by Western technology', *The Wall Street Journal* (web) 22 juni 2009; I. Black, 'How Iran is filtering out dissent', *The Guardian* (web) 30 juni 2009.

30 Shirky, 'The political power of social media'; Palfrey, 'Middle East Conflict and an Internet Tipping Point'; Black, 'How Iran is filtering out dissent'.

28 Goldsmith en Wu, *Who controls the internet?*, 179 – 184.

Arabische Lente

field of knowledge and access to ideas', en 'a tool of liberation'. Een medium dat onmogelijk te censureren of te reguleren zou zijn.³¹ Het fenomeen werd als volledig autonoom en open gezien, vrij van invloeden en de autoriteit van soevereine territoriale overheden. De macht van dergelijke overheden, in het bijzonder natiestaten, zou daardoor op den duur ondergraven worden omdat het internet zichzelf zou besturen. Het internet als een grenzenloze, universele vrijplaats.³²

Het internet zou via het herstellen van de kritische publieke sfeer leiden tot democratie. De meeste onderzoekers spreken in dit kader echter niet van een publieke sfeer, maar van een civil society. Deze begrippen worden door veel onderzoekers ten onrechte door elkaar gebruikt als synoniemen. Civil society refereert meestal aan het

geheel van vrijwillige sociale verbanden en instituties tussen de staat en de private sector in. Bij dit begrip gaat het dus meer om een sociale dimensie, terwijl het bij de publieke sfeer om het ruimtelijke aspect gaat. Beide concepten zijn echter wel nauw met elkaar verwant omdat ze verwijzen naar zelforganisatie van de bevolking en een manier om tegenwicht te bieden aan de macht van de staat. Vaak wordt de publieke sfeer als onderdeel van de civil society weergegeven. Belangrijker dan de exacte definiëring van en verschillen tussen de twee concepten is dat beide een belangrijke rol worden toegeschreven in de transitie naar democratie.³³ In het debat over

31 Newey en Ecclestone et al. (eds), *Liberating cyberspace*, 1.

32 Goldsmith en Wu, *Who controls the internet?*, 13 – 20, 25 – 27.

33 C. Calhoun, 'Civil Society and the Public Sphere', in: *Public Culture* 5 (1993) 267 – 280, daar: 267 – 270; G. Yang, 'The co-evolution of the Internet and civil society in China', in: *Asian Survey* 43 : 3 (2003) 405 – 422, daar: 406; C. Calhoun, 'Civil Society/Public Sphere: History of the Concept', in: N.J. Smelser en P.B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2001) 1897 – 1903,

het ontbreken van democratie in de Arabische wereld wordt dan ook vaak gewezen op het ontbreken van een civil society in deze landen.³⁴ Juist daarom is de rol van het internet in de Arabische wereld en de revolutie interessant. Verschillende onderzoekers blikten circa tien jaar geleden al vooruit op wat het internet in de Arabische wereld teweeg zou kunnen brengen. Edmund Ghareeb, een Libanees-Amerikaanse professor, is er daar één van. Hij boog zich in 2000 over de mogelijke kracht van satelliettelevisie, pan-Arabische kranten en het internet: allemaal media met een transnationaal aspect. Deze media zouden volgens hem 'continuing and profound political implications' hebben, waarbij hij vooral het internet als veelbelovend bestempelde. Regeringen hadden destijds namelijk een vrij sterke greep op pan-Arabische kranten en satelliettelevisie. Aan laatstgenoemde moeten bovendien hoge investeringskosten vooraf gaan. Ghareeb hield echter wel een slag om de arm wat betreft

daar: 1897, 1902.

34 A.R. Abootalebi, 'Civil society, democracy, and the Middle East', in: *Middle East Review of International Affairs* 2 : 3 (september 1998) 46 – 59, daar: 46; S.A. Cheema, 'Development of civil society and democratization in the Middle East', in: *Lex et scientia* 16 : 2 (2009) 445 – 445, daar: 450; M. Fandy, 'Information technology, trust, and social change in the Arab world', in: *Middle East Journal* 54 : 3 (2000) 378 – 394, daar: 378.

de kracht van het internet: ook de kosten van het internet zouden beperkend kunnen werken, alsook het relatief hoge analfabetisme in de Arabische wereld en de doorgaans Engelse voertaal op het internet. Vooral de elite zou daarom in aanraking komen met het internet.³⁵ Meer dan tien jaar na dato is vast te stellen dat Ghareeb er niet veel naast zat wat betreft zijn voorspelling dat internet voornamelijk een eliteaangelegenheid zou worden. De kracht van satelliettelevisie lijkt hij echter te hebben onderschat. Mamoun Fandy, een Egyptisch-Amerikaans onderzoeker, hield zich rond dezelfde tijd ook bezig met hetzelfde onderwerp. Verwachtingen over nieuwe media als brengers van politieke verandering zouden niet geldig zijn. Personen die dat wel beweerden, hielden geen rekening met de specifieke Arabische cultuur, geschiedenis, het maatschappijtype en het karakter van de mensen. Hierin zou vertrouwen een sleutelrol spelen, ook in de media. Het verloren vertrouwen van de bevolking in de staatsgecontroleerde oude media zou een belangrijke rol voor het internet volgens Fandy dwarsbomen. Fandy lijkt niet te beschikken over een glazen bol, want zijn verwachtingen bleken niet juist.³⁶

35 Ghareeb, 'New media and the information revolution in the Arab world', 396, 414 – 417.

36 Fandy, 'Information technology,

Uit bovenstaande alinea volgt dat de verwachtingen van het internet inzake de Arabische wereld al rond de millenniumwisseling uiteen liepen. Dat is opvallend, omdat de algemene droom van een liberaliserend internet al was uiteengespat. Daarom zou het logisch zijn dat de genoemde onderzoekers eensgezind waren over het potentieel van het internet: dat zou niet overschat moeten worden.³⁷ Hoewel het internet geboren werd uit een initiatief van het Pentagon, was de technologie door de ingewikkelde aard ervan lang in handen van een aantal fanatieke technici. Toen het internet zich verbreidde en het steeds duidelijker werd dat het zowel een gevaar als een nieuw machtsinstrument voor de autoriteiten kon vormen, werd het medium hoofdzakelijk via juridische weg langzaam maar zeker onder het juk van de staat gebracht. Regeringen kregen daardoor verschillende technieken tot hun beschikking om hun wet te handhaven op het internet. Dat was mogelijk omdat ook het internet leunt op een fysieke infrastructuur. Via controle over belangrijke kabels, servers en internetproviders werd greep gekregen op het internet. Op die manier verwerd het internet alsnog tot een in elk geval

trust, and social change in the Arab world', 378, 382, 391 – 394.

37 Goldsmith en Wu, *Who controls the internet?*, 30 – 32, 36 – 41, 46, 62 – 66, 89 – 104, 148 – 150, 179 – 184.

deels door de staat gecontroleerd medium. Hoewel het internet in variërende mate wellicht bijdroeg aan een kritische publieke sfeer, werd de liberaliserende belofte daarmee aan banden gelegd. De situatie verschilt echter per land. Zoals eerder geconcludeerd is de situatie voor het Midden-Oosten nog moeilijk vast te pinnen. In China weet de staat het internet effectief te controleren en te censureren, en weet zo het internet als virtuele kritische publieke sfeer binnen de perken te houden.³⁸ In de Verenigde Staten springt het huidige wetsvoorstel genaamd Stop Online Piracy Act in het oog. Dit initiatief gaat erg ver in het aanpakken van uitwisseling van auteursrechtelijk beschermd materiaal op het internet, en komt volgens critici neer op censuur.³⁹ Ook in Nederland liet de staat zich onlangs gelden op het internet. De rechtbank in Den Haag dwong de internetproviders Ziggo en Xs4all de downloadsite The Pirate Bay te blokkeren.⁴⁰ De laatste twee voorbeelden hebben misschien een minder grote impact op de politieke vrijheid, maar geven wel aan dat overheidscon-

38 Idem, 13 – 49, 87 – 104, 179 – 184

39 P. Zantingh, 'Wikipedia gaat morgen op zwart. Waarom?', *NRC Handelsblad* (web) 17 januari 2012.

40 P. Zantingh, 'Internetproviders moeten The Pirate Bay blokkeren – "gevaarlijke zaak"', *NRC Handelsblad* (web) 11 januari 2012.

trole van het internet ook in de Westerse wereld geen uitzondering is.

CONCLUSIE

Samenvattend valt het niet te ontkennen dat er inderdaad sprake is van een liberaliserende werking van het internet, maar dat er zitten duidelijke beperkingen aan vast zitten. De argumenten over een al dan niet liberaliserende werking in de Arabische Revolutie lijken elkaar vooral in evenwicht te houden. Het internet bood activisten een relatief vrij podium om onvrede kenbaar te maken, verslag te doen van gebeurtenissen en protesten op touw te zetten. Satelliettelevisie en telefonie voorzagen ook in deze functies, en dus zou dit trio als geheel een liberaliserende werking toegeschreven kunnen worden. Daarmee is een liberaliserend effect van het internet afzonderlijk echter niet uitgesloten. Dat is ook niet het geval inzake de controle die de Arabische regimes hadden op het internet. Het pleit voor de liberaliserende werking dat de Egyptische en Tunesische regimes besloten tot een internetblokkade. Die blokkades bleken bovendien niet volmaakt en op verschillende manieren te omzeilen. Kortom: het debat is nog niet ten einde. Of het internet gerekend kan worden tot de 'tools of liberation' is nog niet duidelijk uit de geschiedenis gebleken, en daarom valt ook nog niet met zekerheid te zeggen of het internet zonder

meer in verband gebracht kan worden met de theorieën van McLuhan en Habermas<<

Laurens Bluekens (24) is masterstudent Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief. Dit artikel komt hoofdzakelijk voort uit zijn interesse in de historische rol van technologie in de verandering van maatschappijen zoals de drukpers, het internet, maar bijvoorbeeld ook de introductie van het machinegeweer.

Het Universum als Kleurplaat

De rol van Descartes' *De Wereld. De Mens* in de
Wetenschappelijke Revolutie

LÉJON SAARLOOS

René Descartes behoort tot de meest invloedrijke filosofen en wetenschappers van de zeventiende eeuw. Hij speelde een cruciale rol in de ontwikkeling van de wetenschap. Zonder hem had de wetenschappelijke revolutie nooit plaats gevonden, bestond er geen moderne natuurwetenschap en was het Aristotelische wereldbeeld niet aangevallen. Of... niet? Het is niet overbodig om de rol van Descartes en zijn theorie nog eens kritisch te bekijken.

Als er zoiets als de Wetenschappelijke Revolutie heeft plaatsgevonden in de zeventiende eeuw, dan is Descartes de gene die hem heeft bewerkstelligd. Velen denken dat René Descartes eigenlijk het werk deed dat sir Isaac Newton een tiental jaren later af zou maken. De geboorte van de moderne natuurwetenschap zou dus eigenlijk te danken zijn aan één persoon, René Descartes.

Alhoewel deze opvatting veel aanhangers heeft, zal in dit artikel worden aangetoond dat René Descartes een veel kleinere rol speelde in de Wetenschappelijke Revolutie dan hem is toebedeeld. De basis voor dit standpunt is *De Wereld. De Mens*, het boek dat Descartes publiceerde in 1633 en waarin hij zijn visie op het universum en de mens uiteenzette. Deze visie, dit enten van het wereldbeeld op nieuwe ideeën, is wat volgens velen Descartes revolutionair maakt, maar wat mijns inziens geenszins als revolutionair gezien kan worden.

Het debat over de Wetenschappelijke Revolutie is omvangrijk en zeer specialistisch. Sommigen zijn van mening dat de wortels van de Revolutie al in de Griekse Oudheid moeten worden gezocht, anderen kijken alleen naar de Renaissance, en weer een andere mening is dat er helemaal geen Revolutie heeft plaatsgevonden rond het jaar 1600. In het debat over de rol van René Descartes in deze Wetenschappelijke Revolutie zijn grofweg twee kampen te onder-

scheiden. Het ene kamp is van mening dat Descartes de revolutionair is die in zijn eentje een synthese van wiskunde, empirie en natuurfilosofie heeft bewerkstelligd en daarmee de vader is van de moderne natuurwetenschap. Het andere kamp erkent Descartes wel degelijk als revolutionair, maar niet als de enige en zeker niet als de belangrijkste.

Wetenschappers uit het eerste kamp, zoals Rienk Vermij en John Henry, zijn van mening dat de Wetenschappelijke Revolutie de vervanging van het Aristotelisch wereldbeeld door het nieuwe Cartesiaanse wereldbeeld is. René Descartes speelt hier dus de belangrijkste rol in: hij heeft een nieuwe blauwdruk gemaakt, waarin de moderne natuurwetenschap zich kon ontwikkelen.

Het andere kamp, waarvan Floris Cohen de vertegenwoordiger is, ziet hetgeen Descartes deed als één van de zeven revoluties die samen de Wetenschappelijke Revolutie vormden. De 'deelrevolutie' die Descartes uiteindelijk bewerkstelligde, is alleen een transformatie van de natuurfilosofie, aldus Cohen. Alle 'deelrevoluties' zouden later leiden tot de synthese van natuurfilosofie, wiskunde en empirie, die door Newton werd volbracht. De rol van Descartes is voor Cohen dus een stuk kleiner dan voor Vermij en Henry, want volgens Cohen staat René Descartes nog met één been in de oude wereld en met het andere been in de nieuwe.

ARISTOTELES EN HET OUDE WERELDBEELD

De intellectuele context waarin *De Wereld. De Mens* is geschreven is die van een door het Aristotelisme gedomineerd universitair Europa. In Middeleeuws Europa waren slechts uit het Arabisch vertaalde teksten van Aristoteles aanwezig en dit waren, naast de Bijbel,

Descartes
biedt met
een fabel
zijn
alternatieve
wereld-
systeem
aan

dan ook de gezaghebbende teksten op wijsgerig gebied. De zogenaamde scholastische filosofen koppelden de christelijke theologie aan de teleologische leer van Aristoteles. Dit resulteerde in een onderwijsprogramma waar geheel universitair Europa in werd geschoold.

Deze verbintenis zorgde voor een hegemonie van het Aristotelische wereldbeeld over de natuurverschijnselen die de theologie niet kon verklaren.

Aristoteles was een Griekse filosoof die, zoals Cohen beschrijft in zijn *Herscheping van de Wereld*, behoorde tot de categorie 'Athene'. Deze categorie kenmerkt zich door een specifieke kennisstructuur, waarbij een filosoof beginselen hanteert en van daaruit de wereld verklaart. De Atheense kennisstructuur

kenmerkt zich door extreme deductie.¹

Hieruit volgt dat de Middeleeuwse wereld een wereld was die al ontdekt was, men wist immers de beginselen waarop alles rustte. Het feit dat er naast Aristoteles vrijwel geen andere 'Atheense' teksten bekend waren, leidde tot een hegemonie van een deductief wereldbeeld, versterkt door het samengroeien van het universitaire systeem met het Aristotelisme.²

Het Aristotelische wereldbeeld steunt op Aristoteles' opvatting dat alles doelgericht is. Alle materie heeft de potentie om te veranderen en alles in het universum is op weg naar haar vaste plek. Het Aristotelische systeem rust op orde. Om met de woorden van Rienk Vermij te spreken: 'De kosmos is een geordend geheel, waarin alles, sterren, planeten en elementaire materie, zijn vaste plaats bezit.'³

De hegemonie van het Aristotelisme was al enigszins geërodeerd in de jaren voor de publicatie van Descartes' boeken, omdat ook oude 'Atheense' teksten weer opdoken na de val van Constantinopel, waar de teksten hadden liggen slapen in oude bibliotheken. Toch was het oude wereldbeeld iets waar Descar-

1 Cohen, *De Herschepping van de Wereld*, 21.

2 Cohen, *De Herschepping van de Wereld*, 85.

3 Rienk Vermij, *Kleine Geschiedenis van de Wetenschap* (Amsterdam 2010) 15.

tes zich mateloos aan ergerde; volgens hem klopte dit beeld niet met de werkelijkheid.

DE NIEUWE WERELD VAN RENÉ DESCARTES

In zijn *De Wereld. De Mens*, die eerst *Verhandeling over het Licht* heette, wil Descartes zijn lezer duidelijk maken wat licht volgens hem is en waarom hij onderscheid wil maken tussen onze gewaarwording van licht en de werkelijke eigenschappen van het licht.⁴ Hiervoor is het nodig, aldus Descartes, om de objectiviteit van de zintuigen te betwifelen. Langzaamaan breekt Descartes de wereld van waarnemingen af en legt hij uit dat de werkelijkheid eigenlijk uit hele kleine deeltjes bestaat. Hij ondersteunt deze stelling met het voorbeeld van brandend hout, waarbij volgens hem snel bewegende deeltjes van de vlam op de deeltjes van het hout inwerken. De houtdeeltjes kunnen we zien als het hout brandt: niet voor niets ontstaan er as, stofdeeltjes en rook. Hieruit volgt volgens Descartes dat ook het vuur moet bestaan uit snel bewegende deeltjes, omdat alleen beweging beweging kan veroorzaken.⁵ Het is volstrekt

logisch, aldus Descartes, dat ook warmte en licht uitingen zijn van beweging van deeltjes, wat ons brengt bij de kern van zijn betoog.

De kern van Descartes' opvattingen over het universum is inderdaad zijn idee dat het universum uit kleine bewegende deeltjes bestaat. Dit is evident, aldus Descartes, omdat er in het universum nu eenmaal geen leegte kan bestaan. Overal zijn dus deeltjes en alles is op die manier met elkaar verbonden. Steeds weet Descartes deze visie terug te voeren op de werkelijkheid, zijn werk bulkte van de metaforen en analogieën, zoals we die ook al zagen bij zijn voorbeeld van het hout.

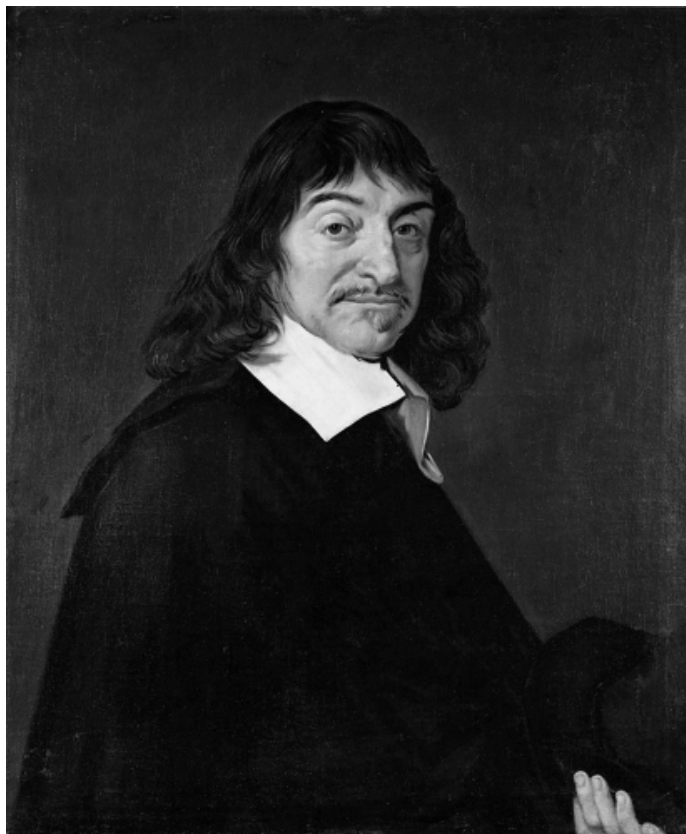
Vaak noemt Descartes in zijn betoog de scholastische filosofen, de verdedigers van het Aristotelisch wereldbeeld. Hij lijkt mee te gaan in hun redevoering, maar trekt zich er dan van terug: 'Maar om nader te verduidelijk hoe ik over dit onderwerp denk en opdat u niet veronderstelt dat ik u wil verplichten alles te geloven wat de filosofen ons over de elementen vertellen, kan ik het beste beschrijven hoe ik zelf de elementen zie.'⁶

Citaten als het bovenstaande wijzen er op dat Descartes probeert een alternatief te scheppen voor het Aristotelisme, waarbij hij zich door middel van een retorisch trucje onderscheidt van de scholastische denkers. Hoofdstuk VI

4 René Descartes, *De Wereld. De Mens. Het Zoeken naar de Waarheid*. Gepubliceerd in: Bibliotheek Descartes, Band 2, Jeanne Holierhoek ed. (Amsterdam 2011) 27.

5 Descartes, *De Wereld. De Mens*, 31.

6 Ibid. 46-47

Portret van René Descartes door Frans Hals

van *De Wereld*. *De Mens* begint met een fabel, die we kunnen zien als het verlengde van Descartes' retorische trucje, want met deze fabel, die overigens voortduurt tot het einde van zijn laatste hoofdstuk, biedt Descartes zijn alternatieve wereldsysteem aan, verklaard vanuit bewegende deeltjes. De fabel begint met een uitdaging, de lezer wordt gevraagd zich af te sluiten voor zijn eigen wereld en mee te gaan in de fantasie van René Descartes. Langzaam maar zeker

wordt in de fantasie van Descartes een nieuwe wereld geconstrueerd, die naarmate de hoofdstukken volgen angstvallig veel op de onze gaat lijken. Descartes beredeneert een volslagen nieuwe wereld, die bovendien wérkt en waarin alles voorstelbaar is. Dit is een schop tegen de schenen van de scholastische denkers, die soms hun toevlucht moesten nemen tot onvoorstelbare dingen om hun filosofie kracht bij te zetten. Niets daarvan, zegt Descartes, terwijl

hij drie hoofdregels formuleert voor zijn bewegende deeltjes, aan de hand waarvan hij daarna zowel het universum als de mens kan verklaren. De fabelwereld van Descartes is veel meer dan een fabel, het is een poging het denken over de wereld op nieuwe leest te schoeien.

De drie hoofdregels voor bewegende deeltjes in zijn fabeluniversum zijn (1) de regel van proportionaliteit, waarmee hij bedoelt dat de totale hoeveelheid beweging in het universum gelijk blijft en dat deeltjes dus beweging overdragen, (2) de regel van rechtlijnige beweging, waarmee Descartes bedoelt dat alle deeltjes geneigd zijn zich rechtlijnig te bewegen, en (3) de regel die het best samen te vatten valt met de zin: 'Dat eens roert, roert altyt'.⁷ Dit laatste citaat is er één van Beeckman, een tijdgenoot van Descartes die Descartes waarschijnlijk op deze opvatting heeft gebracht. Met de zin wordt bedoeld dat bewegende deeltjes altijd geneigd zijn hun beweging te volharden, ze gaan altijd door en alleen interactie met andere deeltjes kan dit tenietdoen.

Het lijkt alsof Descartes iets heel moderns poneert. De moderne natuurwetenschap werkt immers met wetten, die geconstrueerd worden uit observaties. Niets is echter minder waar. De manier van denken die Descartes hanteert doet juist erg denken aan de categorie

'Athene', die Cohen onderscheidt. Dat Descartes niet de vader van de moderne natuurwetenschappelijke methode is, omdat hij werkt vanuit wetten of beginselen, blijkt uit citaten als deze: 'Wie in staat is zich voldoende te verdiepen in de effecten van die waarheden en van onze regels, zal dus uit de oorzaken de gevolgen kunnen afleiden'.⁸ Het zit erop. De wereld is verklaard, het werk van Descartes is al klaar! Wat nog rest te gebeuren is het inkleuren van de kleurplaat die het universum is.

Na het geven van de hoofdregels, die de lijntjes van zijn filosofische kleurplaat zijn, vangt Descartes zijn grote inkleurwerk aan. De plaats van de sterren, planeten, de maan en zelfs de beweging van kometen worden verklaard aan de hand van Descartes' beginselen. Toch komt ook René Descartes in de knoop met zijn filosofie als hij probeert de getijden te verklaren. Hij begint hierbij vanuit zijn beginselen, maar haalt er uiteindelijk een nieuwe regel bij, die

*Descartes
tekende
buiten de
lijntjes van
zijn eigen
kleurplaat,
toen het
inkleuren te
moeilijk
werd*

⁷ Cohen, *De Herschepping van de Wereld*, 132.

⁸ Descartes, *De Wereld. De Mens*, 72.

niet te verklaren is aan de hand van zijn drie natuurwetten.⁹ Dit wijst wederom op de werkwijze van Descartes: hij gaat uit van beginselen, die niet geënt zijn op de realiteit. Descartes tekende buiten de lijntjes van zijn eigen kleurplaat, toen het inkleuren te moeilijk werd. Toch bood Descartes een filosofisch alternatief voor het gevestigde Aristotelisme en claimde hij de wijsheid in pacht te hebben, in tegenstelling tot de filosofen die nog steeds Aristoteles verdedigen.

REVOLUTIE OF SCHIJNVERNIEUWING?

Is Descartes op basis van *De Wereld. De Mens* een groot revolutionair te noemen? Als men er vanuit gaat dat de Wetenschappelijke Revolutie een vervanging van het wereldbeeld is, is er zeker iets te zeggen voor de opvatting dat Descartes de Wetenschappelijke Revolutie bewerkstelligde. Zijn mechanistische wereldbeeld, met zijn beginselen van beweging, bood inderdaad een alternatief voor het Aristotelische wereldbeeld. Maar verschillen Aristoteles en Descartes nou werkelijk zoveel van elkaar? Hun universa lijken qua uiterlijk zeker nog wel op elkaar, maar de beginselen die daaraan ten grondslag liggen zijn wel degelijk verschillend.

Toch zouden Aristoteles en Descartes het aardig kunnen vinden op het

gebied van de methode. Als beide heren op een bankje in de hemel met elkaar in gesprek zouden raken en de eeuwigheid zouden gebruiken om écht goed met elkaar te praten, zouden ze erachter komen dat ze veel gemeen hebben. Beiden redeneren namelijk vanuit een beginpunt en bedenken oorzaken, ze leiden deze niet af uit gevolgen.

Hoewel Descartes probeert zijn filosofie op de werkelijkheid te baseren, rust het eigenlijk op aannames over bewegende deeltjes. Deze aannames, de lijntjes van zijn kleurplaat, komen eigenlijk uit het niets vallen. Descartes schrijft over een vlam die hout verteert, neemt daarbij stof, rook en as waar en gaat vervolgens verder door te zeggen dat álles uit dat soort deeltjes bestaat. Descartes zit er dan uiteindelijk niet naast met zijn opvatting dat materie uit deeltjes bestaat, weten we met de kennis van de huidige natuurwetenschap, maar dat neemt niet weg dat zijn theorie qua methode op een uiterst fragiele basis rust.

Het is juist de methode die hier het meest ter zake doet en Descartes op één lijn zet met Aristoteles. De categorie die door Cohen 'Athene' wordt genoemd blijft bestaan. Er wordt geredeneerd vanuit beginselen. Is er dan niets revolutionairs aan Descartes? Dat wel. Hij biedt wel degelijk een alternatief voor de gevestigde natuurfilosofie, een alternatief dat, zien we achteraf, zou leiden tot de moderne natuurwetenschap.

9 Ibid. 103.

Daarnaast is Descartes' universum wiskundig te beredeneren, het biedt veel meer handvaten om de werkelijkheid te berekenen. De filosofie van Descartes zou later door wiskundige en empirische denkers worden omgevormd tot een modern wetenschappelijke cocktail, maar dit maakt van Descartes zelf nog niet de befaamde revolutionair.

René Descartes is ondertussen al een paar honderd jaar dood, maar zijn werk wordt nog steeds besproken. Hoewel de kleurplaat die hij had voorgesteld aan de wetenschap als zijnde het universum van tafel is geveegd en plaats heeft gemaakt voor een veel abstractere tekening, is zijn rol in het ontstaan van de moderne natuurwetenschappen belangrijk geweest. Toch lijkt het werk van Descartes qua methode in het geheel niet op de moderne natuurwetenschap en het gaat dus ook veel te ver om te zeggen dat Descartes de vader hiervan is of de centrale figuur in de Wetenschappelijke Revolutie<<

VERDER LEZEN:

- Cohen, Floris, *De Herschepping van de Wereld. De Opkomst van de Moderne Natuurwetenschap Verklaard* (Amsterdam 2008).

- Henry, John, *The Scientific Revolution and the Origins of Modern Science. Studies in European History* (Londen 2008).

- Hooykaas, Rijk, *Geschiedenis der Natuurwetenschappen. Van Babel tot Bohr* (Utrecht 1976).

- McClellan, James E. en Harold Dorn, *Science and Technology in World History. An Introduction* (Baltimore 2006).

- Vermij, Rienk, *Kleine Geschiedenis van de Wetenschap* (Amsterdam 2010).

Léjon Saarloos (24) is derdejaars student Geschiedenis en begint volgend jaar aan de master Cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Dit artikel kwam voort uit zijn bachelorscriptie voor Onderzoekseminar III De Wetenschappelijke Revolutie in 2011.

Adrian Weale

The SS: A New History

Uitgeverij Abacus, € 30,50, 482 p.

ISBN 9780349117522

Een nieuw licht op oud kwaad

WESSEL TOONEN

De donkere bladzijden van de Duitse geschiedenis presenteren de SS vaak als een gewetenloze bende van moordlus-

tige sadisten die Hitler bijstonden in de uitvoering van zijn gruwelijke plannen, en daarmee verantwoordelijkheid droegen voor de Holocaust.

In *The SS: A New History* doet Adrian Weale, zonder afbreuk te doen aan deze gruwelijkheid, een poging om dit perspectief te verplaatsen naar de diepere grondlagen en dynamieken die de organisatie rijk was. Weale is een universitair opgeleide schrijver en journalist die zich geregeld in historische onderwerpen verdiept. Hij deinst daarom niet terug voor archiefonderzoek en gebruikt recent verkregen bronnenmateriaal voor zijn nieuwste boek. Het resultaat is een geschiedverhaal dat enerzijds voor iedereen begrijpelijk is, maar anderzijds wellicht afwijkt van het vakmanschap van de historicus. Toch werpt Weale ook voor zichzelf een nieuw licht op de SS om de toedracht en de drijfveren van dit oude kwaad te achterhalen.

Deze verhandeling over een gemilitariseerde gruwel vertelt ook de persoonlijke verontwaardiging van Weale zelf, die een militaire loopbaan achter de rug heeft gehad. Het is voor hem onwettelijk dat hij of zijn dienstmakers ooit een poging zouden doen om een continent te veroveren en mensen te doden omdat hun bevelhebber die mensen het leven niet gunt. Toch is de SS precies hier schuldig aan en Weale is daarom vastbesloten om voor zichzelf en voor zijn lezers uit te zoeken hoe het zo ver heeft kunnen komen.

Het nieuwe licht van Weale bestaat grotendeels uit het nuanceren van stereotypen en het ontkrachten van mythen over de SS. Zo bestond het ledenbestand van de SS beslist niet altijd uit brallerige en agressieve politieke fanatici, maar ook uit oorlogsveteranen die tot de hogere lagen van de samenleving behoorden.

Ook is er speciale aandacht voor Heinrich Himmler. In een relaas vertelt Weale over zijn persoon en zijn leven. Daarnaast werpt het licht op zijn organisatorische hervormingen waardoor de SS uit kon groeien tot wat het uiteindelijk zou worden. Weale benadrukt de centrale rol van Himmler voor de SS in zinnen als "The central organisation and administration of the SS, such as it was, seems to have been almost entirely the responsibility of Himmler himself."

Weale schenkt zijn publiek ook een gedetailleerde context van Duitsland in het interbellum. In deze rumoerige tijd was er sprake van politieke onrust door diepe onvrede over de Weimarrepubliek en deze onrust gold als belangrijkste factor in de aanloop naar Hitlers machtsovername in 1933.

De opkomst en ondergang van de SS gaan zodoende gepaard met de bekende hoofdstukken uit het nationaal-socialisme. Hitlers mislukte staatsgreep, het schrijven van zijn *Mein Kampf*, de Duitse machtsovername in 1933 en de overgave in 1945: het komt allemaal aan bod. Deze nieuwe geschiedenis

heeft daardoor op het eerste gezicht veel weg van een oud verhaal. Toch weet Weale als begenadigd schrijver deze gebeurtenissen volledig vanuit het perspectief van de SS te beschouwen. Het wordt hierdoor duidelijk hoe hoofdzaak, bijzaak en context in dit donkere hoofdstuk van het Duitse verleden met elkaar verweven zijn.

Zodoende worden ook alle etappes in de ontwikkeling van de SS uitvoerig belicht. Het besef groeit hierdoor dat het historische kwaad van de SS weliswaar het meest vreselijke, maar zeker niet het enige onderdeel van het takenpakket van de organisatie voor Hitler en zijn partij was. Naarmate het ledenaantal begon te stijgen en de NSDAP een belangrijkere politieke machtspositie innam, begon ook de inhoud en het karakter van de SS ingrijpend te veranderen.

De SS'ers waren aanvankelijk de bodyguards van Hitler. Hij wilde zijn persoonlijke club van lijfwachten kleinschalig en gedisciplineerd houden om problemen met staatsautoriteiten te vermijden. Al snel begon de SS ook partijpolitieke taken te vervullen in de verspreiding van propaganda en het intimideren van tegenstanders. Op deze manier werd de organisatie steeds meer de uitvoerende kracht van het nationaal-socialisme. De leden van de SS werden bovendien onderling verbroederd door een elitaire groepscultuur waarin zij een bijzondere en bevoorrechte functie voor

de toekomst van het Derde Rijk kregen toegekend.

Dit alles gebeurde onder de bezie-

*Deze
verhandeling
vertelt ook de
persoonlijke
veront-
waardiging
van Weale
zelf*

lende leiding van de 'trouwe' Himmler en zijn rechterhand Heydrich. De inkt vloeit rijkelijk over de bladzijden die de beschrijvingen van beide mannen beslaan. Weale laat hierbij geen ruimte voor twijfel over het belang van hun rol in de politieke, militaire en organisatorische groei van de SS. Hij illus-

treert dit bovendien met voorbeelden als "After January 1933, as Himmler and Heydrich began to take control of the German police system and Himmler began the creation of the first militarised SS units, the organisation became a hybrid: part party formation, part state agency." Himmler schiep het ideologisch raamwerk waarin de SS als de nieuwe aristocratie van het Duitse volk naar voren werd geschoven. De SS'ers waren vanaf dit moment zowel de waakhonden van de welvaart en voorspoed van het Derde Rijk als de verdedigers van het nieuwe Germaanse ras.

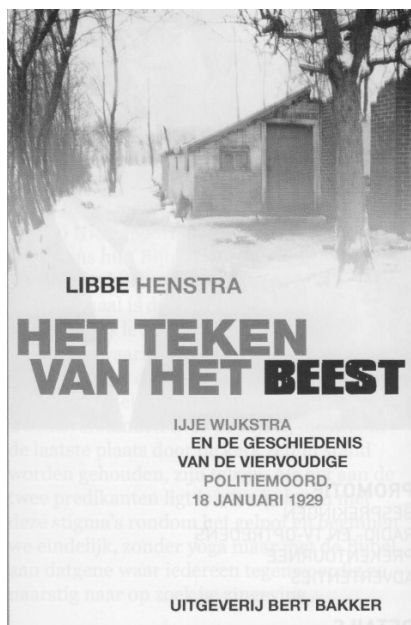
De oprichting van de twaalf hoofdkantoren van de SS bevestigde verder de bureaucratisering van de organisa-

tie. Er kwamen afdelingen als personeelszaken, financiën en raciale aangelegenheden die met name na Hitlers machtsovername zowel partijpolitieke doeleinden hadden als ook de 'staatsveiligheid' dienden.

Aanstellingen van functies verliepen veelal op aanbeveling van hoge functionarissen. Dit bood de gewone man veel ruimte om door hard werken zijn waarde voor het Derde Rijk te bewijzen. Toch waren niet alle SS'ers even doordrenkt van het nationaal-socialisme. Weale probeert deze nuance aan te brengen door bij iedere hoofdrolspeler telkens de data van toetreding tot zowel de SS als de NSDAP te vermelden. Hij laat hiermee zien dat het aanhangen van Hitlers gedachtegoed voor SS'ers enerzijds wel logisch was, maar dat er hier anderzijds ook een lijn tussen hardliners en pragmatici valt te trekken.

Adrian Weale werpt met *The SS: A New History* een nieuw licht op oud kwaad door de SS niet te presenteren als een gewetenloze club van koelbloedige moordenaars. Hij presenteert daarentegen een zeer beweeglijke organisatie met meerdere lagen. Ontevreden Duitsers kregen hierdoor de mogelijkheid om te werken voor het nationaal-socialisme, waarin zij een boodschap vonden om te geloven. Zij kregen een speciale groepscultuur en identiteit om zich mee te vereenzelvigen en een carrièremotor die hen in staat stelde om zichzelf te overstijgen.

Het resultaat is een boeiende, nieuwe en zeer informatieve geschiedenis waarin eenieder de gelegenheid krijgt om net als Weale de toedracht en drijfveren van de SS te achterhalen. Toch moet hier wel een slag om de arm worden gehouden. Adrian Weale is namelijk geen geschoold historicus en daarom zal zijn redenering wellicht niet helemaal overeenkomen met professionele geschiedkundige onderzoeken naar hetzelfde onderwerp<<

Libbe Henstra

Het teken van het beest

Bert Bakker, € 24,95, 354 p.

ISBN 978 90 351 3708 0

Studie van een legendarische 'Cold Case'

COEN REUMER

"In de strenge vrieskou van vrijdagmorgen 18 januari 1929 trok de gehele politiemacht van de gemeente Grootegast

per fiets eropuit om Aaltje Wobbes op te halen. Rond zeven uur arriveerden de vier veldwachters bij de woning van IJje Wijkstra aan de Polmalaan onder Doe-
zem. Nog geen uur later lagen zij dood in de sneeuw."

Aldus begint de in Groningen afge-
stuurde historicus Libbe Henstra zijn
promotieonderzoek naar de viervoudige
moord en de achtergronden daarvan.
Waar wellicht de verwachting bestaat
dat *Het teken van het beest* in geuren en
kleuren de gebeurtenis van de moorden
zou beschrijven blijkt het een, op basis
van nieuw onderzoek, uitgebreide en
degelijke studie van de moordenaar IJje
Wijkstra en de rol die zijn omgeving,
geestesgesteldheid en cultuur hierin
speelden.

Chronologisch en uitgebreid wordt
de levensloop van Wijkstra beschre-
ven om tot een juist oordeel te komen
over de persoon die hij was toen hij de
moorden pleegde. Niet alleen zijn eigen
handelen komt hierin naar voren, maar
ook dat van zijn gehele omgeving en
vriendenkring wordt uitgebreid tegen
het licht gehouden. De houding van de
eigenzinnige Wijkstra ten opzichte van
de streekcultuur en de sociale correctie-
mechanismen botsten met het formele
gezag van de staat. De druk die dit gaf,
in combinatie met de sociale druk uit
de omgeving, zorgde voor een explo-
sieve sfeer die uiteindelijk bij het huis
van IJje Wijkstra tot uitbarsting kwam.

Het chronologisch opgebouwde

*Een
uitgebreide
en degelijke
studie
van de
moordenaar
Ijje Wijkstra*

boek handelt vervolgens over het drama en de daaropvolgende strafvervolgung

van Ijje Wijkstra.

Over beide komen door Henstra's uitgebreide studie veel details naar voren. Dit blijkt uit de overdaad aan bronnen en noten die in het gehele boek te vinden zijn. Het komt duidelijk naar voren dat de rechtsstaat volgens de aanklagers geweld

was aangedaan en dat Wijkstra hiervoor moest boeten. Er werd naar een veroordeling voor viervoudige moord toegewerkt maar een op basis van voldoende bewijs zou dit lastig worden. Het onderscheid tussen moord en doodslag speelde uiteraard voor de aanklagers en de verdediging een belangrijke rol, maar was moeilijk te bepalen door de korte tijd waarin het drama zich voltrok en de uiteenlopende getuigenissen van betrokkenen, omwonenden en de verdachte zelf. Om erachter te komen welke redenen Wijkstra had voor het neerschieten van vier gezagsgetrouwe veldwachters werden toen reeds psychiaters en psychologen ingeschakeld.

Henstra schrijft op een heldere en levendige manier en brengt de wereld rond Grootegast tot leven met zijn rijke gebruik van citaten en dialogen.

De hoofdrolspelers, het sociale leven en onderlinge verhoudingen van het Groningse Westerkwartier worden op deze manier voor de lezer bekend en vertrouwd.

Libbe Henstra heeft informatie geput uit ontelbare bronnen en archieven en probeert een zo volledig mogelijk beeld te geven van de gebeurtenis en alle samenhangende factoren en actoren. De waarheidsvinding lijkt voor de auteur centraal te staan en nog niet eerder heeft er een dergelijk groot historisch onderzoek naar deze zaak plaatsgevonden. Het uiteindelijke resultaat toont dat het boek onder andere door de vlotte schrijfstijl van de auteur (bij vlagen) wegleest als een spannende 'Krimi' maar ons ook meer duidelijkheid geeft over de situatie destijds in het Groningse Westerkwartier. Helaas vertelt het de lezer meer over de politie, justitie en media die bij de zaak betrokken waren dan over de gebeurtenis zelf, maar dat neemt niet weg dat een boek over een dergelijk minder bekend onderwerp erg interessant is om te lezen<<

Jan van Oudheusden

Een kleine geschiedenis van Amerika

Uitgeverij Bert Bakker, €9,95, 200 p.

ISBN 978 90 351 3767 7

De Amerikaanse geschiedenis in pocketformaat

SACHA VAN LEEUWEN

Jan van Oudheusden heeft een aantal titels op zijn naam staan waarin hij de geschiedenis van een specifiek onderwerp zo volledig maar tegelijkertijd ook zo beknopt mogelijk probeert uit te leggen. Zo schreef hij eerder *De geschiedenis van het Midden-Oosten in een notendop* en ook het recentelijk vernieuwde *Een kleine geschiedenis van Amerika* is hier een voorbeeld van. In dit laatste boek belooft hij op de achterflap de grote lijn van de Amerikaanse geschiedenis met politieke, sociaal-economische en culturele ontwikkelingen weer te geven. Wel geeft hij aan zich te moeten focussen op de 'bekende en onbekende hoogtepunten' van de Amerikaanse geschiedenis. Het is een uitgebreide editie van *Amerikaanse geschiedenis in een notendop*, die in het jaar 2000 is verschenen.

Van Oudheusden heeft het boekje keurig op chronologische volgorde ingedeeld en begint het verhaal bij wat hij de koloniale tijd noemt. Een korte beschrijving van de samenleving van de indianen wordt opgevolgd door de komst van de eerste kolonisten vanuit Europa. Via een reeks van korte alinea's eindigt de nieuwste uitgave met de presidentsjaren van Barack Obama en de nieuwe verkiezingsstrijd die in 2012 is losgebarsten. De hoofdstukken zijn ingedeeld in tijdperken, die zijn gekarakteriseerd in de titel. Zo staat er in dikgedrukte letters 'The Progressive Era' 1900-1917 achter hoofdstuk 6. De Amerikaanse geschiedenis is hierdoor

chronologisch ingedeeld in verschillende periodes die gekenmerkt worden door bepaalde omstandigheden of gebeurtenissen die voor de auteur kenmerkend of bepalend zijn voor die tijd. Dit zorgt ervoor dat het boekje overzichtelijk is en een bepaald onderwerp snel op te zoeken is.

Om aan alle beloftes en verwachtingen van de lezer te voldoen zou het boekje zowel actueel als beknopt én volledig moeten zijn. Wie naar het kleine formaat kijkt zal al snel moeten concluderen dat dit niet mogelijk is zonder oppervlakkig te blijven. De gebeurtenissen worden opgesomd en vlot beschreven maar er is te weinig ruimte om de diepte in te gaan. Gebeurtenissen worden in korte alinea's uitgelegd en hierdoor leest het boek soms als een samenvatting die een student voor zichzelf heeft gemaakt tijdens het leren voor een tentamen. Van sommige onderwerpen wordt voorkennis verwacht. Ook is het niet duidelijk welke doelgroep de auteur voor ogen had tijdens het schrijven. De benodigde mate van voorkennis conflicteert namelijk met het taalgebruik. Daarnaast blijft de auteur in gebreke bij de beschrijving en behandeling van de Amerikaanse cultuur. Met de Amerikaanse cultuur doelt de schrijver vooral op kunstvormen en het gedeelte dat de Amerikaanse cultuur zou moeten beslaan komt niet veel verder dan een korte alinea over kunstenaars en schrijvers. Ook is het opvallend dat een alinea met

het kopje 'Bush verslaat Kerry' evenveel woorden bevat als alle informatie over de indianen. De presidentsjaren van Barack Obama worden uitgebreider beschreven dan de jaren onder Johnson, Nixon en Kennedy bij elkaar. De nadruk is dus op de actualiteit gelegd. Voor een diepe analyse van de Amerikaanse cultuur en identiteit is helaas te weinig ruimte.

De informatie over de indianen aan het begin van het boek is wat simplistisch en ongenueanceerd. Er wordt niets verteld over de specifieke cultuur van de verschillende indianenstammen en de invloed die deze oorspronkelijke bewoners op de identiteit van de latere Amerikanen hebben gehad. De verdere informatie in het boek is bij vlagen té beknopt opgeschreven. De auteur gaat soms uit van voorkennis die niet elke lezer zal hebben. Mensen die zich niet in de geschiedenis verdiept hebben zullen niet weten wat het Edict van Nantes precies inhield. Van Oudheusden gaat hier

*Een alinea
met het
kopje 'Bush
verslaat
Kerry' bevat
evenveel
woorden
als alle
informatie
over de
indianen*

blijkbaar wel klakkeloos van uit: 'Uit Frankrijk arriveerden veel hugenoten (calvinisten) nadat koning Lodewijk XIV in 1685 het Edict van Nantes had herroepen'.

Het taalgebruik is beeldend en verhalend maar zorgt ervoor dat het boekje soms niet zo wetenschappelijk overkomt. Zo staat er over de bevolkingsgroei in Amerika in de zestiende eeuw: 'De Britse overheid gebruikte met name Maryland en Virginia als dumpplek voor ongewenste figuren uit het moederland: minstens 30.000 vagebonden, paupers en veroordeelden kwamen zo naar Amerika.' Door het kleine formaat is het boekje geschikt als naslagwerk over de belangrijkste gebeurtenissen in de Amerikaanse geschiedenis. Het biedt geen vernieuwend onderzoek of een interessante invalshoek op de geschiedenis, maar somt voornamelijk de meest invloedrijke gebeurtenissen op. Van Oudheusden beperkt zich tot de politieke en sociaal-economische geschiedenis maar neemt ook de gelegenheid om onderwerpen als vrouwenemancipatie, cultuurgeschiedenis en discriminatie aan te stippen. Het is jammer dat hij geen andere wetenschappelijke invalshoeken in zijn boek betreft, waardoor zijn analyse vrij eendimensionaal en oppervlakkig blijft. Waar ruimte is voor tegenstrijdige theorieën of meerdere invalshoeken die de academische kwaliteit van het boek zouden hebben bevorderd, wordt er enkel feitelijke in-

formatie opgesomd.

Achterin het boek is een lijst van presidenten te vinden, samen met een lijst van belangrijke gebeurtenissen. Dit zorgt ervoor dat het boekje handig is om door te bladeren als je snel informatie over een bepaald onderwerp wil opzoeken. Lezers die zoeken naar diepgaande analyses van de Amerikaanse geschiedenis zullen daarentegen worden teleurgesteld<<

Jan van der Putten

*Verbijsterend China, wereldmacht
van een andere soort*

Nieuw Amsterdam Uitgevers, €22,50,
336 p.

ISBN 978 90 4681 022 4

Het Rijk van het Midden is terug

PAULA HENDRIKX

China is in opkomst en dat heeft als gevolg dat er de laatste jaren steeds meer over China wordt geschreven en gesproken. Dit eeuwenoude land, doordrongen van tradities, wordt echter vaak verkeerd begrepen. Jan van der Putten, veelzijdig journalist en correspondent voor onder andere de NOS in Frankrijk, Latijns-Amerika, Italië en China, tracht met dit boek een einde te maken aan deze 'westerse onnozelheid'. Aan de hand van de geschiedenis van 'het Rijk van het Midden' schijnt hij een nieuw licht op de ontwikkelingen in het huidige China en toont hij hoe we China in zijn eigenheid in plaats van door een westerse bril moeten bekijken.

Een voorbeeld van deze westerse bril blijkt uit het idee dat de economische modernisering in China onvermijdelijk tot democratisering zal leiden. Van der Putten ontnemt ons van deze illusie door te wijzen op de diepgewortelde confucianistische traditie. De leer van Kong Fu Zi (Meester Kong, ofwel Confucius) is met haar grote nadruk op harmonie en hiërarchie nog steeds aanwezig in het huidige China. In de ogen van de Chinezen, aldus Van der Putten, betekent democratie chaos en dictatuur harmonie. Hoewel vele Chinezen zeker doorhebben dat zij in een zekere totalitaire samenleving leven, stelt Van der Putten: "totalitair' is een westers begrip, dat in China onze negatieve connotatie mist". Chinezen willen helemaal geen democratie, maar staan

achter hun leiders die de harmonie, het grote ideaal van het confucianisme, in de samenleving verzekeren.

Ook op het gebied van mensenrechten biedt de auteur ons inzicht in de eigenheid van China en toont hij hoe ‘onnozel’ het Westen is. Zo hadden de mensenrechten moeten verbeteren door de Olympische Spelen in Peking te houden. Dit leidde echter juist tot een obsessie voor veiligheid, waardoor Peking veranderde in “een vesting waar alle echte of vermeende dissidenten die niet waren opgepakt of de stad uitgestuurd, onder huisarrest waren geplaats”. Onder ‘mensenrechten’ verstaat men in China echter iets heel anders dan in het Westen. Niet zaken als vrijheid van meningsuiting of onpartijdige justitie, maar juist recht op voedsel, kleding, onderdak, onderwijs, gezondheidszorg en economische ontwikkeling worden als ‘mensenrechten’ bestempeld. De overheid draagt wel degelijk zorg voor deze mensenrechten om serieuze onrusten te voorkomen.

De teleologie en superioriteitsgevoelens die uit deze westerse blik blijken, zijn echter niet uniek. Ook de Chinezen gaan uit van bepaalde onvermijdelijke vanzelfsprekendheden: zo zien zij het huidige grondgebied van China, dat onder groot geweld is ingelijfd en waarin veel diversiteit bestaat, als het resultaat van een ‘natuurlijk en onvermijdelijk proces van eenwording’. Daarnaast beschouwt China zich, net als het Wes-

ten, als een superieure beschaving. Het noemt zichzelf niet voor niets het Rijk van het Midden (*Zhongguo*), een naam die het idee uitdrukt dat de Chinese beschaving het centrum van de wereld is. Dit superioriteitsgevoel is zeer sterk; volgens Van der Putten zelfs sterker dan waar ook ter wereld. Met de terugkeer van China op het wereldtoneel is het idee dat alles buiten de Chinese beschaving onbeschaafd en barbaars is – een eeuwenoude gedachte – weer helemaal terug.

Het is (voor de Chinezen) helemaal niet zo gek dat China waant het beschaafde centrum van de wereld te zijn. Zo was gedurende de afgelo-

pen tweeduizend jaar de economie van China achttien eeuwen lang de grootste ter wereld. De Chinezen spreken dan ook niet over de ‘opkomst’ van China, maar over de terugkomst, een ‘renaissance’. Slechts de ‘Eeuw der Vernedering’, die begon met het verliezen van de Eerste Opiumoorlog in 1842 en eindigde met de proclamatie van de Volksrepubliek in 1949 door Mao, heeft de eeuwenlange wereldpositie van de Chi-

*In de ogen
van de
Chinezen,
aldus Van
der Putten,
betekent
democratie
chaos en
dictatuur
harmonie*

nezen ondermijnd. Nu de Eeuw der Vernedering voorbij is, laat China zich niets meer vertellen door het Westen.

Dit zijn slechts enkele van de vele besproken onderwerpen en thema's die Van der Putten op een vlotte en toegankelijke wijze van een westerse blik probeert te ontdoen. Zo bespreekt en verklaart de auteur interessante zaken als China's houding in de buitenlandse politiek, de aard van het huidige communisme in China, de grote rol die aan de geschiedschrijving wordt toegekend en de enorme controle die de staat uitoefent. Ook allerlei 'binnenlandse valkuilen' worden beschreven, zoals een groeiende kloof tussen rijk en arm, de eenkindpolitiek die leidt tot een enorm mannenoverschot, milieuproblematiek en zaken als corruptie. Van der Putten doet de lezer op overtuigende wijze inzien dat deze belangrijke thema's voor de huidige tijd alleen goed begrepen kunnen worden met kennis van het verleden. Tot slot werpt hij een blik op de toekomst en voorspelt hij welke eeuwenoude Chinese tradities een rol zullen spelen in een tijd dat China opnieuw een grote rol op het wereldtoneel vervult.

Hoewel Van der Putten continu uitspraken doet over 'China' en 'de' Chinezen, is hij zeker niet ongenueanceerd. Hij bekritiseert de westerse invalshoek en nuanceert op deze wijze juist het beeld over China en haar geschiedenis. Door China met het Westen of Europa

te vergelijken, simplificeert hij bepaalde zaken uit beide landen, maar maakt hij zijn boek wel zeer toegankelijk en biedt hij zinvolle inzichten. Zo maakt hij duidelijk dat 'wij' China niet als één en homogeen zouden moeten zien: "In veel opzichten verschillen de provincies en regio's meer van elkaar dan de staten van de Europese Unie."

Al met al biedt dit boek vele nieuwe inzichten in China door haar geschiedenis uit te lichten en zo allerlei huidige ontwikkelingen te verklaren. Hoewel het gebruik en denken in termen van 'wij' en 'zij' wellicht niet de voorkeur heeft, is dit boek kritisch en afstandelijk. Dat hij degelijke kennis van zaken heeft blijkt tevens uit zijn zeer uitgebreide literatuurlijst. Dit vlot leesbare en toegankelijke (niet-wetenschappelijke) boek is dus een echte aanrader voor degene die een degelijk inzicht wil krijgen in het huidige China, werkelijk een wereldmacht van een andere soort<<

OPROEP

GEZOCHT: KOPIJ

De redactie is altijd op zoek naar verfrissende, originele en kritische kopij. Heb jij een paper of een scriptie geschreven en wil jij een breder publiek dan alleen je docent en je oma? Stuur nu je stuk op naar de redactie!

Nog geen scriptie geschreven maar wel je ongezuete mening over een recent uitgekomen geschiedenisboek geven? Dat kan!

Meer informatie over publiceren is te vinden op de website van Aanzet. Kijk bij Auteursrichtlijnen waar je scriptie, kopij of recensie aan moet voldoen.

Hou verder de Facebookpagina, Twitter en de website van de Aanzet in de gaten voor nieuws, oproepen voor inzendingen en meer...

Aanzet.wordpress.com

Redactie.aanzet@gmail.com

Facebook.com/historischtijdschriftaanzet

Twitter.com/redactieaanzet

GEZOCHT: REDACTEUREN

Historisch Tijdschrift Aanzet is ook op zoek naar nieuwe redacteuren die de redactie volgend jaar komen versterken.

Houd jij van schrijven, ben je kritisch en wil je journalistieke ervaring opdoen? Dan pas je misschien wel in de wetenschappelijke redactie van het Historisch Tijdschrift Aanzet.

Als redacteur houd je je bezig met verschillende aspecten bij het maken van een wetenschappelijk blad. Je bepaalt welke aangeleverde kopij geschikt is voor publicatie, je begeleidt de auteur in het schrijven van het artikel, je redigeert artikelen en recensies en je schrijft zelf ook stukken in de vorm van een interview, recensies en artikelen. Daarnaast denk je mee over PR, vormgeving en de logistiek bij het tot stand brengen van een nieuw nummer. Ligt schrijven jou niet zo, maar wil je wel bijdragen aan de vormgeving en ervaring opdoen met InDesign en webdesign? Ook dan kun je onze redactie versterken!

Geïnteresseerd? Stuur een mail naar redactie.aanzet@gmail.com

